

חלוצי הספרות העברית באמריקה

מחקרים ותעודות
מאת
יעקב קנקוב

הוצאת "יבנה" תל-אביב
והמכון ללימודי היהדות
קליבלנד, אוהיו, ארצות הברית

1966 / 5

רוזנצויג, גרשון (ביאליסטוק או קורוצ'ין, פלך גר
נה, ניסן תר"כ"א/1861 - ניריורק, י"ז בשבט
תרע"ד/13.2.1914)

למד בעירו ואחר בביאליסטוק ועסק בהוראה בביאליסטוק.
יצא לארה"ב ב'1888 וחי בנייריורק בעיסוקים שונים:
הוראה, תנות-נעליים ותוך כך בעיתונאות יידיש ועברית.
פתח כתיבתו בסוג הפארודיה, שבו התמחה אח"כ במשך
שנים, ב"הצפירה" (1887, גל' 172. כנראה הדבר היחיד
שהדפיס לפני צאתו לארה"ב) ומאו בסוגי-כתיבה שונים,
שמרביתם סמוכה לפארודיה (מכתמים, משלים) וכן בדב-
רי-שיר ופובליציסטיקה. בארה"ב החל השתתפותו ב"הקול"
של רודקינסון וב"הפסגה" ומאו ברובם ככולם של העי-
תונים העבריים בארה"ב ובעיקר באלה שנערכו על ידו.
בתחום הפארודיה נתפרסמה ביותר "מסכת עמיריקא"
שלו, בנוסח של הגמרא ופירוש רש"י וכו' (תחילה
ב"העברי" תרנ"ב ובנפרד באותה שנה בנייריורק ומאו
בכמה מהדורות בארה"ב ובווילנה). המשיך ב"מסכתות"
דומות, בהן הוקיע את ההווי היהודי באמריקה על כל
חומיו על רקע רחב של ההווי האמריקאי בכלל (ב"תל-
מוד ינקאי". ניריורק, 1907, 1909, כינס שש "מסכתות":
"מסכת הדיטות", "מסכת חנוכה", "מסכת נכסים", "מסכת
מסוה", "מסכת כובים" ו"מסכת עמיריקא" בצירוף מדרש
אסתר ו"הגדה לסופרים". "מסכתות" נוספות גנוזות עד
היום בעיתונים שונים). ספריו האחרים: "שירים, משלים
ומכתמים" (נייריורק, תרנ"ד), "חמשה ואלף מכתמים"
(נייריורק, תרס"ד. היה לו חלק-המשך, שלא יצא) ו"מזמ-
רת הארץ" (תרגומים לשירים פטרוטיים אמריקאיים
ובהם ההימנון בצירוף המקור ותווים. ניריורק, תרנ"ח).
עשה שנים רבות בעריכת עיתונים עבריים אלה: "העברי"
(מגלינו הראשון, ערב פסח תרנ"ב ולסירוגין עד הפסקתו
ב"ט"ז בשבט תרס"ב), "קדימה" (1899) והירחון "העבודה"
(תרע"ב). בכל עיתוני משך משתתפים מרובים הוא
עצמו השתתף בהם בסוגי-כתיבה מרובים ובכולם נאבק
על התאורחותה של ההגירה מאירופה המזרחית, הקלת
הבלי איקלומה ועוד. כל השנים גם בעיתונות יידיש,
אם בעריכה ואם בהשתתפות קבועה. אף קיים מדורים
עבריים בעיתונות יידיש.

י. קנקוב. חלוצי הספרות העברית באמריקה, 211-266.

תוכן הענינים

7	הקדמה
9	פתיחה / על דמותה של הספרות העברית באמריקה
	פרק ראשון
23	יעקב צבי סובל — גלגולו של משכיל עברי באמריקה
25	א. השכלה — נוסח אמריקה
27	ב. תולדותיו
34	ג. „החווה חזיונות בארבעה עולמות“
38	ד. „שיר זהב לכבוד ישראל הוקן“
42	ה. שירים וחרוזים
49	ו. השקפות ודעות
58	ז. נספח: „שיר זהב לכבוד ישראל הוקן“
	פרק שני
77	צבי גרשוני — מומר בעל-תשובה
79	א. תולדותיו
82	ב. תגובות ראשונות
87	ג. ליד ערש העתונות העברית-האידיית
89	ד. תקופת שיקאגו
92	ה. מכתבים נוספים על יהדות אמריקה
95	ו. אגרותיו לפלזנטהאל
103	ז. פעולתו העתונאית האנגלית
105	ח. השתתפותו בעתונות העברית
110	ט. נספח א': אגרות
110	א. לאליעזר זילברמאן
112	ב. לשניאור זק"ש
115	ג. לעורך „די נויציט“
117	ד. לאברהם היבש-יפה
118	ה. לאפרים דינארד
122	ו. לאחד-העם
124	י. נספח ב': „חזיונות שונים“
	פרק שלישי
131	זאב שור — העברי והציוני
133	א. בעולם החדש
143	ב. „נצח ישראל“
151	ג. פעולתו הציונית

©

כל הזכויות שמורות
Copyright by Y. Orenstein,
"Yavneh" Publishing House Ltd.
4, Mazeh St., Tel-Aviv

נדפס בישראל תשכ"ז
Printed in Israel 1966
דפוס א. מוסס בע"מ, רח' פין 7, תל-אביב

66 A 2738

2 ימ

שאצקעס¹¹³ כבר במתים נחשב, היה לנהוג בו כבוד ולא להגיד כי ערום היה.

אקוה כי כבודו ימהר לשמחני בדבריו המחוכמים. והנני אהבו המכבדו בכל לב ונפש.

וה. שור

לדוד פאניץ¹¹⁴

Chicago, 30 Nov. 1897

ידיד יקר ונכבד!

מכתבך הגלוי הגיעני ועשיתי בכל אשר צויתני וקבל תודתי אשר לא שכחת גם את הפסגה.

אנא הודיעני איוה שמות אנשים בלונדון אשר יחפצו להפיץ את עלי הפסגה בהעיר. לע"ע לא שלחתי עוד אף גליון אחד לשום איש בלונדון מלבד מה שאני שולח להרב ד"ר אדלער¹¹⁵. כתוב לי בטובך האדרעססען של האנשים באר היטב.

והנני ידידך ברגשי כבוד ובברכת ציון

וה. שור

פרק רביעי

גרשון רוזנצווייג -

נעים סאטירות ישראל

113) משה אהרן שאצקעס (1825—1899), בעל "המפתח". שור העריך ביותר את שאצקעס, כניכר מדרישות השלום ששלח אליו במכתביו לי. י. ווייסברג.
114) מכתב זה מתוך "ארכיון פאניץ" נכתב על-ידי שור לאחר שחידש את עתונו עם כרך ה' ב-22 אוקטובר, 1897. המכתב גשלה לפאניץ בבאלטימור, שם היה פאניץ מורה ופעיל ב"חברת ציון". עוד בהיות פאניץ בלונדון פנה אליו שור שיעזור לו בהפצת עתונו. שני מכתבים ממנו אל פאניץ משנת 1892 נחפרסמו על-ידי האחרון בחוברת שלו, "ספר זכרונות ציון", באלטימור, תרס"ג, עמ' 15—17. בפרק-הזמן בו נכתב המכתב המתפרסם בזה שימש פאניץ סוכנו של "העברי" בבאלטימור ומשום כך הכיר לו שור תודה על שהגיש עזרה גם ל"הפסגה". באחד ממכתביו למשה פאלק מירחיס משנת 1897 העיר שור בנוגע לפאניץ: "אתפלא על ידידנו ה' פאניץ אשר קבל עליו להיות סוכן להעברי. האם ה' פאניץ הוא תם כזה שלא יבין בין ח"צ אמיתית ובין ח"צ מלאכותית".
115) הרב הראשי באנגליה. ראה עליו הערה 74.

גרשון רוזנצווייג - נעים סאטירות ישראל

א. פרשת חיי

גם גרשון רוזנצווייג היה מבין ראשוני החלוצים של מחנה הסופרים העברים באמריקה. הוא בא לכאן בשנת תרמ"ח, קודם לגל-ההגירה הגדול השני, שהביא לארץ החדשה קבוצה נכבדת של סופרים ומשכילים כמ. מ. דוליצקי, מ. רייכרסון, א. ב. דובזוויץ, א. ח. רוזנברג ויצחק רבינוביץ. אולם רוזנצווייג נבדל מהם מכמה בחינות. קודם שבא לאמריקה עדיין לא קנה לו שם כסופר.¹ באירופה היתה פרנסתו על ההוראה ורק כאן פנה לעבודת הספרות. אף כי גם הוא התפרנס בקושי, הסתגל יותר מאחרים לתנאי הארץ החדשה. מעולם לא ציפה, כנראה, לחיות על עטו, אפילו בימים שהיה פעיל ביותר כעורך "העברי" וכמשתתף קבוע בעתונות האידיית.

הקו העיקרי, שהבדיל את רוזנצווייג מאחיו הסופרים, היה חוש ההומור והסאטירה שבו. במקום להיות אכול יאוש, היפנה את מרירותו החוצה והוציא דברי מכתם וסאטירה. בצורות ספרותיות אלה גילה כשרון מיוחד במינו; בהן מצא פורקן לקשייומו, והן שאיפשרו לו לעמוד במידת האופטימיות שלו ולטפח בכוחה בעקשנות את העתונות העברית בארץ זו.

עוד זכות אחרת שמורה לרוזנצווייג: הוא היה בין המשוררים העברים הראשונים באמריקה. אם כי כותו במיוחד התבטא לא במקצוע זה אלא בפארודיה, שפיתח אותה כדי כלי אמנות, משקפים כמה משיריו

1) לפי פנחס טורברג, במאמרו "סופרים וספרים בארצות הברית" ("הצפירה", שנה ל', תרס"ד, ונדפס מחדש ב"כתבי פנחס טורברג", תשי"ג, עמ' ק"ג-ק"ד), פירסם ג'ר רק פארודיה אחת בחרוזים בשם "לכה דודי לר' שלמה הלוי", ב"הצפירה" תרמ"ו. (שיר זה נדפס אח"כ תחת השם "לכה דודי" ב"העברי", שנה ג': גל' כ"ג, ד' תמוז תרנ"ג, ונכנס לקובץ "שירים, משלים ומכתמים"). שמו של ג'ר נודע באירופה כשהופיעה בוילנה בשנת תרנ"ד מהדורה שניה של מחברתו "מסכת עמריקא", שפרקים ממנה נדפסו גם ב"המגיד החדש" תרנ"ג וב"הצפירה" תרנ"ה.

מתחילת שנות ה-90 את המציאות האמריקאנית-היהודית ואת חרדת המשורר למצב אחיו הנענים מעבר לים.

גרשון רוונצווייג נולד בניסן תרכ"א בקאראצ'ין, פלך גרודנה.² אביו זלמן ליב, שהיה שמש וסופר סתם, חינוכו בעצמו וגם בידי מלמדים. הנער צבר ללמוד בבישיבת ביאליסטוק. עוד בנעוריו התנכר בחוש ההומור והסאטירה, וראש-הישיבה, ר' זבולון, היה מבקשו לשעשע את התלמידים ב"חכמות" משיחת-חולין של תלמידי-חכמים.

רוונצווייג רכש לו ידיעות בלשון הרוסית והגרמנית. בן י"ט נשא אשה ויצא לגור בסובאלק, שם פתח בית-ספר עברי ועסק בהוראה. כשהגיע לאמריקה עבר לפנקסנות, אבל ברבות הימים נכנס גם כאן להוראה ואף ניסה מזלו במסחר. אפילו בשנים, שבהן ערך את "העברי" ועבד בעתונות האידית, לא הניח את "פרנסותיו" האחרות.

במשך זמן מסויים עשה נסיון להחזיק בחנות-נעלים.³ צעדו זה שימש לו עילה לפרסם פארודיה תלמודית בשם "סוגיא דמנעלים" (נייר יורק, 1893, 4 עמ'), ביחד עם פירוש בשולי הגליון ומודעה מיוחדת על "בית חלוץ הנעל".⁴ כנראה הרגיש בורות שסופר ועורך עברי ימצא לו פרנסה מן המסחר ופירסם את המכתם הבא:

סופר הייתי לעמי, נושא הדגל
לספרות ישראל בארץ החדשה;
ותזנה משלום נפשי, מטוב גואשת,
ואומר: טוב לכתי אל הרגל —

(2) על תולדותיו של ג"ר עיין: אנתולוגיה של השירה העברית באמריקה. תרצ"ח, עמ' 19; חכמי ישראל באמריקה, תרס"ג, עמ' 99; אלבום עברי. תרס"ה, עמ' 18; י. ד. איינושטיין, אוצר זכרונותי, עמ' 74; זלמן רייזין, לעקסיקאן, חלק ד', עמ' 178—179; א. ר. מלאכי, "גרשון רוונצווייג", מסות ורשימות, תרצ"ז, עמ' קע"ח—קפ"ו (הופיע קודם ב"התורן", שנה ד': גל' ו', י"ד ניסן תרע"ו, בשם "לזכר גרשון רוונצווייג"); נקרולוגים ב"ידישעס טאגעבלאט". מיום י"ט שבט תרע"ב, ו"ידישע גאזעטן", מיום כ"ד שבט תרע"ב; "Biographical Sketches of Rabbis and Cantors", AJYB, 1903—1904, pp. 175—176; Jewish Encyclopedia, vol. X, p. 482; Universal Jewish Encyclopedia vol. VII, p. 226.

(3) הוא ניסה גם להחזיק במסעדה, זכרונות על גישתו עם ג"ר בסעדה שלו, שהיתה במרתף, העלה י. ד. ברקוביץ ב"הראשונים כבני אדם", בפרק "משכילים וסופרים עברים בני-יורק". ראה כתבי י. ד. ברקוביץ, כרך שני, "דביר", תל-אביב, תשי"ט, עמ' קמ"ד.

(4) המודעה באה גם ב"העברי" וב"גאזעטן" תרנ"ג. מפני נדירותה של "סוגיא דמנעלים" הבאנו אותה כנספח.

ולסנדלר הייתי, מנהל עמל בעל
אולי לרגלו יברכני האל ממעל.⁵

שנים אחדות לאחר-מכן, כשרוונצווייג נטל עליו להיות לא רק העורך אלא גם המר"ל של "העברי", עסק בהוראה ולימד ארבע שעות ביום בעד משכורת זעומה.⁶

את עבודתו הספרותית העברית באמריקה התחיל רוונצווייג כנראה ב"הקול", שם ל. רודקינסון המשיך להוציא בני-יורק בשנת תרמ"ט. בעתון זה השתתף פעמיים, פעם בשיר בשם "פלוגי הנוסע",⁷ המספר על נוסע אחד שהפיח כובים עד שנכשל בכזביה, ופעם ב"מכתמים".⁸

בשנים הראשונות להופעת "הפסגה" היה רוונצווייג ממשתחפיה הקבועים בשירים, משלים, פארודיות ורשימות. בשנים ב'—ג' (תר"ן—תרנ"ב) של העתון פירסם הרבה מן השירים, בהם שירו הידוע "הרוכל", שבאו אחר-כך בספרו "שירים, משלים ומכתמים", ספר ראשון, תרנ"ד. הוא הפסיק את השתתפותו ב"הפסגה" עם ייסוד "העברי" בניסן תרנ"ב. אולם בשנה ד' של "הפסגה" אנו מוצאים עוד פארודיה משלו בארמית בשם "זוהר חדש",⁹ שחתם עליה בחתימת "ענף שושנים". זוהי סאטירה על אייניק מאיר ויין בגלל יחסו העויין ליהדות מזרח-אירופה: כ"לבן" בזמן התנ"ך, שהצר את צעדי יעקב, כן ויין בזמנו.

עוד קודם לכן גילה רוונצווייג את כוחו בפארודיה. כבר בכרך א' של "העברי" התחיל לפרסם בהמשכים "מסכת עמריקא".¹⁰ פארודיה זו נדפסה מחדש בצורת חוברת בשנת תרנ"ב וזכתה להוצאה שניה, ויילנה, תרנ"ד, ולמהדורות נוספות. בשנת תרס"ח הוציא רוונצווייג "תלמוד ינקאי", שכלל נוסף ל"מסכת אמריקה" גם מסכתות אחרות.

(5) "העברי" שנה ג': גל' כ"ה, כ"ה תמוז תרנ"ג. באותו זמן פתח דוליצקי בית קפה. ג"ר הקדיש לו את המכתם הבא:
לדוליצקי

(בפתחי אני חנות נעלים והוא בית משקה קאפע)

בארץ החדשה שינו נדחף,

ולבת עמנו נתחנן בדמעה;

אני: מנעי רגלך מיחף!

ואתה: וגרונך מצמאה!

(6) ראה מכתבו לחיים זאב סודאווסקי, מיום 8 אוקטובר 1897, בנספחות.

(7) שם, גל' (312)5, ה' אדר שני תרמ"ט.

(8) שם, גל' (313)6, י"ב אדר שני אותה שנה.

(9) שם, שנה ד': גל' 14, כ"ז תמוז תרנ"ב.

(10) "העברי", שנה א': גל' 2—10, ושנה ב': גל' 1, תרנ"ב.

רוונצווייג השתתף ב„העברי“ של כתריאל צבי שרהוון מיום הופעתו והעניק לו בזמן הראשון לא רק מן הפארודיות שלו אלא גם משיריו. משליו ומכתמיו. אחר־כך היה לעורך־בפועל של העתון וכתב בכל שבוע „השקפה כללית“, מדור שמאמרים ראשיים, חרוזים, הערות וחיידודים שימשו בו בערבוביה. מן הכרך הששי (תרנ"ו) ואילך היה רוונצווייג גם העורך וגם המו"ל של העתון.

בין העתונים העבריים האחרים משנות ה־90 שבהם השתתף היו: „אוצר החכמה והמדע לספרות ישראל“ (תרנ"ד), ב„מסכת הדיטות מן תלמוד ינקאי“; „המורה“ (חוב' י"א, תרנ"ד), במאמר מדעי פופולארי בשם „פיתום ורעמסס“; ו„הלאום“ (שנים ב'—ג', תרס"ב—תרס"ד), במכתמים, ב„מסכת משקאות“ ועוד. הוא נזכר גם בין עורכי „גר המערבי“ (תרנ"ה)¹¹ ותרם ממכתמיו לחוברת השנייה של העתון.

באב תרנ"ח חלה הפסקה בהופעת „העברי“, עם גליון 42 לכרך ח'. בידי רוונצווייג עלה לחדש את עתונו רק בסיון תרס"א ולהתמיד בהוצאת הכרך התשיעי ממנו עד שבט תרס"ב. אולם בימי הפסקה זו עשה העורך עוד נסיון להוציא עתון עברי אחר, הוא הירחון „קדימה“, ש־6 חוברות ממנו יצאו בתרנ"ט. בתשרי תרס"א תרם רוונצווייג משרי־עטו לירחון החדש „המודיע לחדשים“, שהתחיל להופיע אז.

רוונצווייג הוציא עוד שני דברים בדפוס: החוברת „מזמרת הארץ“ (תרנ"ח), שמכילה את תרגומו לשלשה שירים לאומיים אמריקאניים, וספרו החשוב ביותר „חמשת ואלף“, חלק ראשון (תרס"ד), שהוא אוסף מכתמיו. אבל לא זכה להוציא את חלקו השני של ספר זה, כשם שלא זכה להוציא חלק שני מספרו „שירים, משלים ומכתמים“, שיצא קודם בשנת תרנ"ד. היו לו עוד תכניות ספרותיות שלא זכה להגשימן. בשנה ו' של „העברי“ הודיע על תכניתו להוציא „ספר תולדות הספרות העברית באמריקה“.¹² כשפירסם בכרך ז' של עתונו שיר לילדים בשם „שיר

(11) ב„העברי“, שנה ה': גל' 5 ו־7, תרנ"ה, פירסם בקורת על חוברת א' של עתון זה.

(12) גל' 36, מיום כ"ב סיון תרנ"ו. לשון ההודעה היא: „הגני מודיע בזה כי קרבתי אל המלאכה לכתוב ספר תולדות הספרות העברית באמריקה אשר בו יהיו רשומים שמות כל הספרים והחברות מאיזה מקצוע שיהיו, אשר נדפסו בארצנו בשפ"ע, ובקרת קצרה תהיה להם על תוכנם וסגנונם. ואבקש בזה מכל המחברים אשר ישנם אתנו פה לשלוח לי אחד מספריהם למען אשימ עיני עליהם. ומאת כל איש אשר נמצא אתו איזה ספר או קונטרס שאיננו מצוי אצל אחרים אבקש לכתוב לי על אודותיו“.

האביב“,¹³ הוסיף הערה בצדו, שהשיר הוא „מספרי חנוך לילדים“ אשר אתי בכתובים“.

בין התכניות האחרות ששמו של רוונצווייג קשור בהן היתה ההודעה ב„העברי“ תרנ"ג,¹⁴ על ההכנות להוצאת ירחון ספרותי חדש בשם „אור חדש“, שלא הופיע. המערכת של עתון זה היתה צריכה לכלול נוסף לרוונצווייג גם את דובוויץ ודוליצקי. במכתב מניו־יורק שנשלח ל„התחיה“ (תר"ס)¹⁵ על־ידי הצעיר בבני יעקב נזכר, שלפני חדשים אחדים ייסד רוונצווייג ביחד עם עוד מורים אחדים אגודה בשם „אגודת מורי ישראל“. במכתב מסופר, שאגודה זו החליטה להוציא מאסף. בין העומדים בראש האגודה נזכרו, נוסף לרוונצווייג, גם יהודה בוכהאלטר, צ. ה. מאסליאנסקי ונ. מ. שיקוויץ. רוונצווייג נזכר גם כחבר באגודת „אהלי שם“.

שוב אנו מוצאים את רוונצווייג בעתונות העברית כמשתתף קבוע בעתון „היום“ תרס"ט. הוא פירסם כאן שירים ומשלים, ומומן לזמן כתב גם את המדור „השקפה כללית“, שבו הביא כמה ממכתמיו החריפים. לפעמים הדפיס מחדש רשימה או דברי־חיידוד שבאו קודם ב„העברי“. רוונצווייג עשה עוד נסיון עתונאי והוא הוצאת הירחון „הדבורה“, ל„ספרות היפה, לבקורת ולמלין דבדיחותא“. עתון זה, שיצא מחשון עד אב תרע"ב, היה נסיונו העקשני האחרון לקיים במה עברית באמריקה. אולם העתון לא הלם עוד את המציאות העברית האמריקאנית, שכן בינתיים חלה תזווה בספרות העברית כאן. כבר הופיע העתון „שבלים“ (תרס"ט), בעריכת מ. בן־אליעזר, שבו השתתפו הסופרים הצעירים בעלי המהלך החדש. כבר יצא קובץ־השירים „סנונית“ (תרע"ט), בהש"ת תפתום של צעירי המשוררים, וגם השבועון „הדרור“, בעריכת ראובן בריינין, קדם לנסיונו של רוונצווייג. בכל זאת לא סר רוונצווייג מן המסלול שהלך בו כל השנים ולא הסתגל אל סגנון ה„מרחיבים“.

נוסף לפעולתו העתונאית העברית של רוונצווייג יש לציין גם את השתתפותו בעתונות האידית, ביחוד מפאת זה שכמה וכמה משיריו ומכתמיו העבריים פוזרים על פני עתונות זו. הוא היה מעובדי המערכת של עתונו של שרהוון, „יידישעס טאגעבלאט“ ו„יידישע גאזעטן“. העתון האחרון, שהיה שבועון, נועד ביחוד לערי־השדה והכיל את מבחר הדברים שבו באותו שבוע ב„טאגעבלאט“ היומי. לפיכך נדפסו בו מחדש

(13) שנה ז': גל' 32, י"ג אייר תרנ"ז.

(14) שנה ג': גל' 14, י"ז ניסן תרנ"ג.

(15) שנה א': גל' 37, ט' תמוז תר"ס.

הרבה מדברי רוונצווייג. לפי כמה מקורות שימש רוונצווייג במשך זמן ידוע גם עורכם וסגן-עורכם של עתונים אלה. ב"ידישעס טאגעבלאט" פירסם את המדור "מכתמים יום יום", שבו הגיב בשנינות על עניני שעה ועל תופעות שונות. מדור זה נדפס כמעט יום יום ולפעמים נתן בו גם משלים וסתם דברי פארודיה וחידוד. בשנת 1907 התחיל רוונצווייג מפרסם בכל ערב שבת את המדור "ילקוט גרשוני". במדור זה העלה פירושים מקוריים לפסוקים מסדרת השבוע, כיד כשרון הפארודיה הטובה עליו. נוסף לאלה השתתף במאמרים.

הקוראים המשכילים "לקקו את האצבעות" ממדורים אלה. דבר זה יש לראות, למשל, משיר עברי שכתב החרון ישראל פיין מבלטימור לכבוד הופעת מכתמי רוונצווייג ב"טאגעבלאט". השיר, שנקרא בשם "אתא בקר",¹⁶ הוקדש למוציאים-לאור של העתון לרגל פתיחת המדור החדש. פיין קידם את פני רוונצווייג בחרוזים אלה, בין השאר:

ותננו כבוד גם להגבירה	ושפת אמנו תרים נס
במקום השפחה לשיר שירה,	עת לחננה באה העת.
וגאון הסטירה ענף שושנים	כמתחננת — אחבק בני וינשקוני
יכתוב יזמר בכנף רננים.	מנשיקת שפת מכתמי הגרשוני.

מלבד העתונים הנ"ל השתתף רוונצווייג ב"די אידישע וועלט" (1902—1904), שהמוציא-לאור שלו היה צבי הירש מאסליאנסקי, וב"מיניקעס יו"ט בלעטער". בעתון האחרון באו, נוסף לשיריו באידיש, גם מכתמים עבריים שלו, שלא כולם כונסו בספר מכתמיו.¹⁷ בין העתונים האחרים שבהם השתתף יש למנות את ה"יודישער העראלד" (1890), "דער פאלקס וועכטער" (פילא. 1893—1894), "דיא אבענד פאסט" (1899), "די צוקונפט" (1902), ו"דער זשורנאל" (1902).

רוונצווייג היה מן הצנועים ומעולם לא הלך בגדולות. רק פעם אחת בחייו כבדוהו אחיו המשכילים בפומבי — ליובלו ה-50 ולרגל מלאות 25 שנה לפעולתו הספרותית. בהזדמנות זו נערכה הגיגה לכבודו באולם

16) נכלל בקובץ שיריו "נגינות בן יהודה", תרס"ו, עמ' 131-132.

17) בכרכי העתון שבדקתי מצאתי, למשל, את שיריו האידיים "אויף דעם בארג סיני", שבועות בלאט, יוני 1901, ו"נחמו עמי", שבת נחמו בלאט, יולי 1901. מכתמים ממנו הופיעו, למשל, בפסח בלאט, אפריל 1904, ו"אקדמות" שבועות בלאט, מאי 1904. בביבליוגרפיות שלו בספרו האנגלי על הפארודיה ציין ישראל דווידון עוד שירים של ג"ר שהופיעו בעתון זה.

"קופר יוניון" בניר-יורק ביום 15 במאי 1911.¹⁸ בחוברת הראשונה של עתונו "הדבורה" (חשון תרע"ב) פירסם, בשם "שלמי תודה", את הנאום שנשא באותו ערב. מן הראוי לעמוד על גאום זה מפני נעימת הפשטות שבו. בדבריו המתובלים במכתמים, אין רוונצווייג מבקש הכרה על פעולתו המסורה והממושכה בשדה הספרות והעתונות העברית, אלא רואה את פעלו כמעשה הדבורה —

"בין סופרי עמנו מליציו ומשורריו, הנשרים הגדולים בזמננו לא הייתי ולא נחשבתי בעיני אלא כדבורה קטנה המוצצת מיץ פרחים רבים ונותנת מעט דבש להמתיק חיך או לרכך מכה..."

לשם חיזוק דבריו הוא מביא את מכתמו, שנכלל קודם גם בספרו "חמשה ואלף":

לא אחר בכם משוררים ענקים,
הדורכים עוז, הדואים לשחקים;
להדמות לכם אין לי כל שבר;
אני קצר כנפים ואתם ארוכי אבר.

הוא עובר או לחידוד המיוסד על לשון נופל על לשון: "די לי שיחשבוני לצורבא מרבנן בטביעת עין ומה לי עוד ולתביעת אין?" הוא מוסיף: "וכעת שמעתי בתרי קול:

קומה! ענף שושנים גובל,
והיה לנו חתן דמים, חתן יובל.
ואני משתאה ושואל ברעדה!
מה עשיתי? מה כל החרדה!"

לאחר מכן הקדיש מלים אחדות למצב הסופר העברי והתריע על כך שאין לו כבוד אלא לאחר מיתה —

סופרי עמנו בחייהם נעזבים,
מבקשים לחם וכאל נחשבים.
אך כמותם יכבדום ויעלום לשחקים,
בעמנו אך רפאים ייחשבו כענקים.

רוונצווייג הביע את חששיו בענין חגיגת היובל בחרוזים אלה:

ליצץ כי יקראו גובל
אות כי יונקתו גובלת,
ולאיש הכי יקראו יובל
אם לא נראתה בו יבלת?

18) מתוך הדו"ח על הנשף שניתן ב"טאגעבלאט" מיום 16 מאי אותה שנה בשם "דער יום טוב פון העברעאיש", אנו למדים שבין הנואמים שהשתתפו בנשף היו: פרץ ווירניק, שהיה קשור אז ב"מארגען זשורנאל", ג. זליקוביץ וליאון זולטקוף, מן ה"טאגעבלאט", ראובן ברייניץ וצ. ה. מאסליאנסקי.

בכל זאת הוא מקבל את החגיגה והדברים שנאמרו בה באהבה ומפטיר: „ומעתה מה שאכתוב יהיה טוב אשר יפה, ולא אשחית — בעבור החמשים“. רונצווייג חלה במחלת סרטן הלשון והיא שקירבה את קצו. א. ר. מלאכי העלה זכרונות מפגישותיו עמו בשנות חייו האחרונות. רונצווייג התלונן לפניו על חוסר-התמיכה מצד הקוראים לעתונו „הדבורה“. כשנפגש אתו מלאכי במערכת „היום“, כנראה בשנת תרע"ג, כבר היה נגוע במחלתו. הוא רצה אז להוציא את החלק השני של ספר מכתמיו „חמשה ואלף“ ועוד היה מלא תכניות ורוח-חיים.

בן נ"ג נפטר, ב"ז בשבט תרע"ד (13 בפברואר 1914), בבית החולים, שבו בילה את חדשיו האחרונים. גם את מחלתו קיבל בהומור. זמן קצר לפני מותו קרא על עצמו את הפסוק — „החיים והמות ביד הלשון“. הוא הוספד ב„טאגעבלאט“ וב„גאזעטן“, שהקדישו לו לא רק בקרוולוג ושיר-אבל אלא גם מאמר ראשי.¹⁹ שהשווה את אופיו לזה של אלתריני ואבן עזרא והרים על נס את מידותיו התרומיות ואת מאמציו הבלתי-פוסקים על שדה הספרות. בסוף הובא הנוסח הלצני שחיבר רונצווייג בעצם ידו למצבה שלו:

פה ינוח גרשון
הלץ בין חכמים
ששחק ליום אחרון
ויכתום מכתמים.

גציל זליקוביץ, שהיה משתתף קבוע ב„טאגעבלאט“ וב„גאזעטן“, פירסם נוסף לשיר-אבל „על קבר ענף-שושנים“ גם את נאום-ההספד שנשא ליד קברו. בנאומו קבל על אדישותם וקרירות לבם של העברים באותם הימים לרונצווייג ולמפעלו.

והרי כאן שני בתים משיר-האבל:

עת צליל-ליל מכסים הדשאים
במות השושנה תחת ההרים
רק גוויתה תמה, לא ריחה הנעים,
עוד ריחה נודף בשדה ובשערים!
גרשון ענף-שושנים, גדוש בשירה!
במליצתך העברית ברה כשמים
עוד נשמע שחוק נפשך האדירה —
משוררים כגרשון במותם חיים!

19) „ידישעס טאגעבלאט“, י"ט שבט תרע"ד, וידישע גאזעטן, כ"ד שבט תרע"ד.

גם סופרים משכילים אחרים הביעו בחרוזים את צערם על מותו של רונצווייג. חיים דוד נוסבוים קונן „על מות גבר עמיתי הסופר המצויץ גרשון רונצווייג ז"ל“,²⁰ וגם יוסף זליג גליק, עורך ה„פאלקספריינד“ בפיטסבורג, הקדיש לו חרוזים. בשיר הספד ארוך שם „ר“ גרשון רונצווייג איננו, שנדפס בספרו „משא ליו"ג“,²¹ פירט את תרומות רונצווייג לספרותנו.

הסופרים בני המהלך החדש באמריקה ראו את רונצווייג כאחד ה„מור-היקנים האחרונים“ של סופרי ההשכלה כאן. אמנם ברנארד (דוב) דראכמאן הפליג בשבח סגנונו וכשרונו הסאטירי של ג"ר בסקירתו האנגלית על הספרות העברית החדשה באמריקה.²² אולם מרדכי זאב רייזן, שהתחיל את עבודתו הספרותית ב„העברי“ תרנ"ו והכיר את רונצווייג מקרוב, העריך אותו הערכה שקולה יותר. במאמרו „לפני ארבעים שנה בניו יורק“²³ תיאר את רונצווייג כ„אחד האריות בספירה העברית שבגיטו“ וכמחבר מכתמים וממשל משלים בעל כשרון, אולם כעורך חלש. רייזן העלה עוד זכרונות על רונצווייג בספרו „מספר חיי“,²⁴ שבו עמד על פעולתו החלוצית והאידיאליסטית בשדה העברית ועל חשיבותם של ספריו „מסכת עמריקא“ ו„חמשה ואלף“.

תיאור נאמן של רונצווייג נתן א. ר. מלאכי במאמרו „גרשון רונצווייג“. יש במאמר זה משום נסיון להעריך לא רק את פעלו הספרותי אלא גם את אישיותו. במאמר זה, שנתפרסם כשלוש שנים לאחר מותו של רונצווייג, בא הכותב להציב ציון לאדם שלא שמו אליו לב ושלא הוערך כראוי. זהו המאמר העברי היחיד שנכתב על רונצווייג, פרט למאמרו של י.ד. אברמסקי, בשם „גרשון רונצווייג“,²⁵ שהוקדש ביחוד למכתמיו. שירי רונצווייג נכנסו ל„אנתולוגיה של השירה העברית באמריקה“ ועורכה, מנחם ריבולוב, עמד עליו בקיצור במבואו.

(20) נדפס בספרו „מלא הקמץ“, נ"י, תרפ"א, עמ' 48.

(21) פיטסבורג, תרע"ג, עמ' 16, שירה, בשם „למנצח לגר בעל הדבורה“.

נדפס בספרו „אומר ליו"ג“, תרע"ד, עמ' 72. בספרו „קבוצת תלתלים“, תרס"ו.

עמ' 24, הדפיס גליק מכתם בשם „לענף שושנים הגרשוני“, Neo-Hebraic Literature in America, N.Y., 1900, pp. 72, 83.

(22) „דפים מפנקסו של ראביי“, עמ' 184, 187.

(23) „דפים מפנקסו של ראביי“, עמ' 38-39.

(24) למקור המאמר עיין הערה 2.

(25) „הדואר“, שנה כ"ו: גל' כ"ט, ד' סיון תש"ו.

ב. שירים ומשלים

בשנת תרנ"ד הוציא רוונצווייג את הקובץ "שירים, משלים ומכתמים", ספר ראשון, שבו כינס את היבול הראשון של שיריו. שלושים וששת השירים בקובץ, הכוללים גם דברי סאטירה ופארודיה, נתפרסמו ברובם קודם ב"הפסגה" וב"העברי". החלק הגדול של השירים דן בנושאים הלקוחים מן החגים אולם יש בהם גם שירים הנותנים ביטוי לחיי המהגר באמריקה ולדאגתו לאחיו הפליטים. ערכם של השירים מן הסוג הזה הוא גדול יותר. את הקובץ הקדיש רוונצווייג לכתיבאל צבי שרהזון, מר"ל ה"גאזעטן" "העברי", ובראשו נתן שירים מאת יצחק רבינוביץ ומ. מ. דוליצקי, שבהם קידמו בברכה את הוצאת הספר. ביחוד קלע אל המטרה דוליצקי שהדגיש שבשירי רוונצווייג יש למצוא "ממחזות החיים" —

בכל טפה וטפה דין שהוצאת
בהווית העולם כוחך הראית...
לא אותיות פורחות, נשמות ערטילאות,
לא שיחות בטלות, חלומות הזיות,
הוצאת החוצה בקבוצת שיריך.

גם המשורר מוריס רוונפלד קידם את הוצאת הקובץ בשיר-ברכה מיוחד ב"גאזעטן".²⁷ מפני ששיר זה, הנקרא בשם "אן גרשון ראזענצווייג ביי ערשינען פון זיין ווערק שירים", הוא בלתי-ידוע ולא נכנס לכתבי המשורר, אנו נותנים אותו כאן במלואו.

ראזענצווייג, יא ראזענצווייג
זיינען דיינע לידער,
וועלכע גיסען ראזענבאלזאם
פריש דורך אללע גלידער.

ראזענבאלזאם, ראזענדופטען,
הימעלשע פארפומען
אטהמען דיא געזאנגען דיינע
די גן'עדן בלומען.

וואס קען איך דיר ווינשען טרייער ?
כ'קען דיר איינס נאר זאגען :
אייביג זאלל דיין הארץ דיא דיינע
פיר דיא מענשהייט שלאגען.

(27) שנה י"ט : גלי' 43, י"ז חשון תרנ"ד.

אייביג זאלל דיין מווע בלייבען
טריי צו דיינע ברידער ;
וויא דיא האסט ביז יעצט געזונגען,
זינג אונז, זינג אונז וויעדער.

נעהם דעם גרוס פון טויענד הערצער
וועלכע ווארעם שליאגען,
די זשארגאן ברינגט דיר מיט ליבשאפט
זייער גרוס צו טראגען.

כך נכנס רוונצווייג להיכל השירה כשברכותיהם של טובי המשוררים מלוות את צעדיו. כשרונו נתגלה ביחוד בסאטירה ובמכתם, כאמור. בכל זאת ראויים להערכה גם שיריו, שהם מן הראשונים שנתפרסמו באמריקה. נעמוד קודם על השירים, שיש בהם מוטיב אמריקאני. מבין שירים אלה ידוע ביותר שירו "אמריקה", שכל בית ממנו נגמר בפומון "עמי-ריקה-הוא! עמי-ריקה-הוא". אין לבוא אל השיר הזה באמת-מידה ספרותית בקורתית, אלא חשוב לראות בו את תגובת המשורר לארץ החדשה. בשיר, שנדפס קודם ב"הפסגה" תר"ן, רואה רוונצווייג את האורות והצללים בארץ החדשה. לעומת החופש יש להעמיד את הרדיפה אחר כסף ואת חוסר התעודה של הסופרים; לעומת השלווה — את חוסר האחדות ואת התרמית; ולעומת התקווה לעתיד — את החינוך הקלוקל. בראייה כפולה זו הוא נבדל מראשוני המשוררים האחרים שראו את אמריקה רק מתוך אספקלריה בלתי-מאירה.

שירים ריאליסטיים, שאת דוגמתם יש למצוא ביחוד בספרות האידיית באמריקה, והם בדרך כלל נדירים בין שיריהם של ראשוני המשוררים העברים כאן, הם — "הרוכל" ו"תופר מהיר". הראשון שנוקק לנושא הרוכלות היה יעקב צבי סובל בשירו "תלמיד חכם פולני באמריקה" וגם רוונצווייג, שהרוכלות הייתה אחת מן הפרגטות שניסה בהן ידו. תיאר את סבלות הרוכל —

ומה אומלל הוא, כל היום נגוע,
מאז הבוקר התדפק על דלתים.
פה היה מפגע לאיש זדון פרוע,
שם סבכוהו בחוץ מעקשי דרכים.

משום נעימה פרולטארית יש בשיר "תופר מהיר". המשורר מביאנו אל בית-היזע בו מרוויח הפועל היהודי את לחמו הדל בעבודה המפרכת את הגוף —

כל היום כה ישב כאגמון שחוח
עבד גרצע למכונה, לא ידע חופש.

יגיע הגלגל המחט לנדון
 גו אך מכונה, הקיטור הוא הנפש.
 הן חכם זה הדור במלאכה וחרושת
 קנה תחבולות לעבוד במעוף עין,
 ויעש לו מכוונות מברזל ונחושת
 ויהי גם הוא מכונה, ומותר לו אין.

השיר "כריסטופר קולומבוס", ששמו של מגלה אמריקה ניתן בראשי
 חרוזיו, נכתב לרגל היובל ה-400 לגילוי הארץ החדשה. במדורו "השקפה
 כללית" ב"העברי"²⁸ הקדים רוונצווייג לחרוזיו דברי-שבח לאמריקה. הוא
 כתב בין השאר:

"אכן אם תגדל השמחה בחג הזה לכל יושבי ארצות הברית, הנה
 לנו היהודים בה שכם אחד עם אחינו, כי היתה לנו הארץ הזאת פתח
 תקוה לבל יחדד קיומנו בעמקי עכור בימי הבינים, וארץ מולדת חדשה
 בימים האלה. עלינו לברך ולזכור לטוב את שם קולומבוס ולהודות
 לאל שחלק לנו מחמתו להוציא תעלומה לאור לתת לנו שארית ופליטה
 כיום הזה".

מן השירים שיש בהם הד לצרות ישראל ולסבל הפליטים הם: "צאן
 אובדות היו עמי", "צפור נודדת" ו"נודדים על הים". בשירו הראשון
 רואה המשורר את מנוסתם של הפליטים מעבר מזה, ואת חוסר-הסדרים
 והאחדות שבין המהגרים משהגיעו לכאן, מעבר מזה. השיר השני תור
 על המוטיב הידוע, שישראל הוא כצפור נודדת בלא מרגוע, וגומר
 בתקווה לימים טובים מאלה. בשיר השלישי משתתף רוונצווייג בצערם של
 הנודדים האומללים על הים:

ומי יוכל די באר ספר התלאות
 כמו שבעתם למיום ננערתם,
 איה מונה, איה סופר הרעות
 קרוכם בדרך אשר עברתם,
 ומי יתאר ענותכם פה על הים
 בתחתית האניה באשר אתם שם?

לפליטים הוקדש עוד שיר אחר — "הבו עצה שיתו פליליה",²⁹ שלא
 נכנס לקובץ שיריו, ובו עורר המשורר למעשים של ממש למען הנמלטים
 מחמת המציק ברוסיה. הוא קרא להמונים להדול ממחאות דברים ואף

(28) שנה ב': גל' 15, כ"א תשרי תרנ"ג.

(29) השיר נדפס בפעם הראשונה בראש גליון 34 של שנה ב' של "הפסגה",
 מיום ט"ו טבת תרנ"א, כפתיחה למאמר ראשי על מצב יהודי ר"פ, שנשא
 עליו גם הוא את שם השיר. את השיר כולו הבאתי למעלה בדברים על
 זאב שור, בפרק "עם זרם ההגירה" עמ' 168.

לא לבטוח בעשירים אלא לפעול בעצמם. כשנודע באמריקה על הפרעות
 בקיישינוב בשנת תרס"ג חזר רוונצווייג והדפיס את השיר הזה בשניינים
 קלים ב"הלאום".³⁰
 על מאורעות קיישינוב הגיב גם בשיר בשם "ברח דודי", שנדפס
 ב"גאזעטן".³¹

קומה ברח דודי, מארץ שוד
 נוסה לנדוד, אל מקום מקלט;
 צאה משם, ארץ הדם,
 ובאחרית ים מצא לך מפלט.
 עזוב, הלכה, מקום ההפכה,
 שוא שם בחשכה תקוה לישע,
 היהפוך הדוב דרכהו לטוב?
 היוכל עזוב הפצו לרשע?
 שמע קול התור, מארץ הדרור,
 מתניך חגור, ובוא אל נופש,
 ברח לך דוד, ונדוד אל דוד,
 כי חי עוד דוד החופש.

רוונצווייג חזר אל מוטיב הנודדים גם ב"העברי" בשיר "הנודד הנצחי"³²
 בו ראה את עצמו "אומלל נודד, עיף כושל ברך" ואין קץ לנדודיו. בסוף
 השיר הוא שומע קול שדי קורא אליו:

רב לך נודד בודד
 התנודד על נודיך,
 קומה גא התעורר
 ותושע לך ירך;
 קדימה קדימה!
 ראה אור שם יהל,
 פעמיך שם הרימה,
 אז תושע, תגאל.

חטיבה מיוחדת הם השירים בקובץ "שירים, משלים ומכתמים", שהוקדשו
 לחגים. רוונצווייג היה מפרסם שירים אלה בערבי החגים בעתונות.
 ברובם יש משום קריאה להתעוררות ובמקצתם משום סאטירה עוקצת
 על סדריה-חיים היהודיים. דוגמה לשירי-החג שלו הם השירים "השופר",
 "סוכת דוד", "נר של חנכה" ו"נחמו, נחמו עמי".

(30) שנה ב': גל' 9, אוגוסט 1903.

(31) י' סיון תרס"ג.

(32) שם, שנה ח': גל' 25, ב' ניסן תרנ"ח.

קרוב בתוכנו לשיר „השופר“, הוא השיר „עורה עמי“, שנדפס ב„העברי“³³ ולא נכנס לקובץ שיריו. גם בשיר זה תובע משוררנו מן העם לקום ולהחליץ לפעולה.

עורה עמי, עם אלהי אברהם,
העם מפורד ומפורד בתבל,
בני יעקב כולכם באשר אתם שם
הקיצו לקול קרן היובל.

בתקוע שופר הלא תשמעו!
הסירו שנתכם, אל לכם תנומה.
אויבים עליכם, מלחמה קראו,
קומו! פן לא תהי לכם תקומה.

קומו יחדיו, כאיש אחד למלחמת,
לא בקשת וחנית מאויביכם לנוח,
הלחמו! אך לא בהרב נוקמת,
לא בחיל ולא בכוח — כי אם ברוח!

במדורו „השקפה כללית“ ב„העברי“, מיום ר' בטבת תרנ"ג, נתן רוונצווייג דברי הסבר לשירו „נר של חנכה“. השיר מותח קו השואה בין נר החג ואור הגאון, ורעיונו הוא, שנר החנוכה יסודו בקדושה; מאידך גיסא, אור הגאון מוצאו „ממקום הטינופת“ והוא עלול לחנק. רוונצווייג מסביר ששני האורות הם סמלים ליהדות ולנצרות, ומכוונתו להראות שהנצרות קיטור מחנק היא, בניגוד לנר היהדות המגדיל את האור בעולם.

כמה מן השירים האחרים יש בהם מיסוד הסאטירה ואף מן הפארודיה, כאמור. השיר „דודי הגדול“, למשל, הוא „על חטא“ שחטא, כביכול, ישראל-סבא לעמים. רוונצווייג מונה את מידותיו וסגולותיו של ישראל. אצל עמים אחרים אלו הן מעלות אלא שלנו לחטאים ייחשבו. ב„סלח אשמות“ מבקש משוררנו סליחה ומחילה על חטאיהם של טיפוסים שונים למיניהם — הרב, העשיר, המו"ל, המשורר ועוד. בינתיים הוא מעמידם אל עמוד-הקלון ומגלה את חולשותיהם. השיר „לכה דודי“ הוא פארודיה על-פי נוסח התפילה. בקובץ באו גם כמה משלים.

בעתונו „העברי“ הירבה רוונצווייג לפרסם מחרוזי, ולא ניתן לנו לעמוד על כולם. הוא היה נוהג לשלב דברי שיר ומכתם לתוך הרשימות שפירסם במדורו „השקפה כללית“ ולפעמים היה מקדיש את כל המדור

(33) שנה ב': גל' 9, ח' אלול תרנ"ב.

לחרוזיו. כשפירסם דוליציקי ב„העברי“ את השיר „הגיוני לבי“,³⁴ שבו הביע את צערו על שהתחיל לכתוב ב„שפת בבל“, הגיש לו רוונצווייג באותו גליון „כוס תנחומים“ זו:

למה משורר, רוחך סורר
וקנים תעורר, על שפת יהודה?
שפתנו עתה, הן לא מתה
בעוד לה אתה, לא עוד שדודה.

חזות לך קשה בארץ החדשה
אך לא נואשה, והיא לא גלמודה.
ומרמס רגל, אם היא לשגל
עוד תשא דגל, הבת מלך כבודה.

ומעט אם בניה, ומספר בניה,
עוד יום לפני יקראו לה! המודה!
גם אתה מנחם, עוד אותה תנחם
ותשוב תרחם שפתך, שפת יהודה.

לחג החנוכה הקדיש רוונצווייג עוד שני שירים ב„העברי“ — „נר ישראל“ ו„גבורי ישראל“³⁵ את שירו הראשון, שבו הוא עומד על הסמליות שבנר החנוכה הוא מסיים כך —

שווא לכם אורים מקרוב באו
על נר זה מעולם תתנשאו,
כי קטן הוא עתה ירד פלאים.
אם בעיניכם קטן הוא ושפל,
זורה הוא לישרים בחושך ואופל
גם יורה לעד נר עם החשמונאים.

בשיר השני הביע דברי תהילה למכבים ולגבורתם הנעלה ברוחה יותר מגבורתם של לוחמים אחרים. שיר בשם „ספור וזכור“³⁶ הקדיש רוונצווייג לימי הספירה, ובו קרא לעם להמשיך ולהעלות על זכרונו את סבלותיו ומלחמותיו, כאז כן עתה:

ספור גם עתה גם בימינו אלה
תלאות כבר ספרת מאה אחר מאה,
סבל וקוה, ומספור אל תלא
עוד יתקדש בארץ חג בכורי הדעה!

כשקיבל רוונצווייג מארץ הקודש אלבום של פרחים, שנשלח לו

(34) שנה ב': גל' 34, ר"ח אלול תרנ"ד. השיר בא גם ב„שירי מנחם“, עמ' 95.

(35) שנה ד': גל' 48, כ"ז כסלו תרנ"ה, ושנה ו': גל' 11, כ"ז כסלו תרנ"ו.

(36) „העברי“, שנה ו': גל' 30, כ"ה ניסן תרנ"ז, ג"ר חור והדפיס שיר זה

ב„הדבורה“, חוב' ז', אייר תרע"ב.

ל„דוד סעם“ לנקום מספרד גם את נקמת דם ישראל שנשפך עליידי
הספרדים —

לכה דודי סעם בשם אל הנקמות
לקראת ספרד הטמאה ומתקדשת,
ונקום ממנה מרבבות אשמות
נקמה אחת, גדולה ומשולשת.

הוא שואף לנקמה לא רק בעד דם האמריקאנים ודם גיבורי קובה שנשפך
אלא גם בעד דם ישראל —

ונקום, אל נא תשכח באחרונה
נקמת דם ישראל בשכבר הימים.
וביום פקודות ופקדת עוונה
אשר נכתם בדם עד עולמי עולמים.

שיר קל יותר על נושא אמריקאני אנו מוצאים בחרוזים „וקראתם
דרור“⁴² לכבוד יום החירות האמריקאני.

רוזנצווייג פירסם גם חוברת בשם „מוזמרת הארץ“ (תרנ"ח), ובה
תרגומו האנגליים לשלשה שירים אמריקאניים פאטריוטיים: „לארצנו,
מומור שיר“ (My Country 'Tis of Thee) „אדום, לבן ותכלת“ (Columbia
Gem of the Ocean) ו„דגל הכוכבים“ (Star Spangled Banner). תרגומים
אלה נדפסו קודם ב„העברי“ וכאן פורסמו ביחד עם המקור האנגלי ותווי-
הנגינה. בהקדמתו האנגלית אומר רוזנצווייג שמחברי השירים בוודאי חשבו
בעברית, שהרי היה צריך רק להחזיר את השירים למקורם. אולם הדוגמה
הבאה של שני הבתים הראשונים מן השיר „לארצנו, מומור שיר“, למשל,
תעיד, שלא תמיד קלע אל המטרה —

ארצי, בת דרור נעמה,	ארצי את נחמדת,
אשירה לך, רוממה,	לבני הורים מולדת.
אזמרה אליך;	שמך תאוות נפש;
ארץ, אבותי גועו,	אחונן אדמת עפרך.
נודדים בה יתגאו,	נהר, יער והררך;
חופש ודרור יקראו	לבי יגל ויברך
על כל הריך.	ליוצרך בת חופש.

(42) „הדבורה“, חוב' ט', תמוז הרע"ב.

עליידי אברהם משה לונץ, פירסם ב„העברי“³⁷ שיר הגיון בשם „פרחי
ארץ הקדושה“. בפתיחת השיר כתב:

פרחים נקטפים
עלים נדפים
הנכם עוד יפים
תשבו עוד שבי.

ומה יפיתם
בעת עוד הייתם
ויהודה חזיתם
אדמת הצבי.

ב„ידישע גאזעטן“ מערב פסח תרנ"ז בא, נוסף לשיר „ברח דודי“
שנוצר למעלה, גם שיר עברי אחר של רוזנצווייג בשם „צבי לצדיק“.
ליום מלאות שנה לפטירת הבארון הירש. השיר מלא תהילה לבארון על
מפעליו, שבהם הציב לו זכרון. בעתונו „קדימה“³⁸ בא גם שיר אבל
מאת רוזנצווייג בשם „צדקה תציל ממות“ על האשה קלארא די הירש.
„אשת צבי ישראל“, ושמה של אשת הבארון בראשי החרוזים.

מסוג אחר לגמרי הוא השיר „האביב“³⁹ מתוך הספר „חנוך לילדים“,
שרוזנצווייג הודיע שהוא עמו בכתובים. בחרוזים קלים ועליונים, ששני
הבתים הראשונים מהם נתונים בזה, הודיע משוררנו כי —

עת האביב הגיע
בהדר גאונו הופיע,
יום ליום יביע:
נגילה ונשמחה בו!
על אחת שבע
עטה גיל הטבע,
גבע קורא לגבע,
נגילה ונשמחה בו!

מלחמת אמריקה בספרד עוררה את רוזנצווייג לפרסם ב„העברי“
את השירים „אני לדודי“⁴⁰ ו„אל נקמות ה' אל נקמות הופיע“⁴¹. השיר
האחרון הוא מעין תפילה להצלחת אמריקה. בשיר הראשון קורא משוררנו

(37) שנה ו': גל' 43, י"ד אב תרנ"ד. ג"ר חור והדפיס שיר זה ב„היום“.
שנה א': גל' 3, ב' אב תרס"ט.

(38) שנה א': גל' 5, מאי 1899.

(39) שנה ז': גל' 32, י"ג אייר תרנ"ז.

(40) שנה ח': גל' 28, א' אייר תרנ"ח.

(41) שנה ח': גל' 30, ט"ו אייר אותה שנה.

החברת „מזמרת הארץ“ הוקדשה לשופט מאיר סולצברגר בפילאדלפיה. ב„העברי“ פירסם רוונצווייג גם שיר בשם „מכתב ברכה“⁴³ לסולצברגר להבחרו כשופט.

קודם שאנו עוברים לדון במשליו של רוונצווייג מן הראוי לעמוד על עוד שיר אחד משלו שנדפס ב„העברי“ תרס"א. בשיר זה, שנקרא בשם „העבר“,⁴⁴ יש לא מעט מן הרגש הפיוטי. המשורר מוצא עונג חולף בזכרונות העבר —

עונג כוזב, עונג עדי רגע,
את לבי החלל יחם לפעמים.
וינשני כרגע עמל ופגע
בהזכירו אשרי בשכבר הימים.

כאודים עשנים זכרונות קדמונים
באור קפאון את לבבי יאירו;
אהבה וחשק מימים ראשונים
את חושי נרדמו משנתם יעירו.
מעל כנפי הדמיון, רעיון רוה
במרום תמריא נפשי, עוף תגביה;
ובגן עדן העבר אלכה לשוח
וזיו שכבר כבה רוחי יגיה.

בספרו „שירים, משלים ומכתמים“ נכנסו רק מעט-מזער ממשלי רוונצווייג, בהם „המלאך המושיע“, שרעיונו הוא ישראל לא יושע על-ידי נדבות, ו„גור אריה יהודה“, שהוא משל חיות רבים פירסם גם ב„העברי“, ב„טאגעבלאט“, ב„היום“ וב„הדבורה“.

עוד ב„הפסגה“ תר"ן אנו מוצאים תחת הכותרת „משלי גרשון“, משל בשם „אני בחלותי“⁴⁵ הרופאים שימשו לרוונצווייג לא פעם מטרה לחיצי לעגו. במשל זה מבקש החולה רחמים מאת מלאך-המוות. הוא מבטיח שאם ירף ממנו וישוב ביום אחר לא ידרוש עוד ברופאים אלא יקבל עליו את גור-הדין. המשל מסיים:

אם כה תעשה, ענה המות בצחוק שפתים,
תחיה לאין קץ — ויעלם מעינים.

(43) שנה ה': גל' 1, ה' טבת תרנ"ה. בטופס של „חמשה ואלף“, שבספרית דרופסי קוליג' בפילאדלפיה, נמצאת הקדשה בחרוזים מאת ג"ר לסולצברגר.

(44) שם, שנה ט': גל' 1, כ' סיון תרס"א. השיר נדפס מחדש ב„היום“, שנה א': גל' 90, תר"ע.

(45) שנה ב': גל' 9, י"ח סיון תר"ן.

בעקבות נצחוננו של קורבט על סוליבאן בהתאגרפות פירסם רוונצווייג ב„העברי“ במקום „השקפה כללית“ את המשל „לחיי החמורים“⁴⁶. החמורים מבוהלים בשמעם ששמשון חדש הופיע. שהרי הוא רגיל לעשות נפלאות בלחי-חמור. המשורר מנחם את החמורים —

לא לכם ישברו עתה הגבורים;
הן רבים ענה בארץ חמורים,
חמורים הולכים על שתי רגלים
הנותנים למכים את הלחיים!

רוונצווייג הטיף גם מוסר-השכל רציני במשליו. מסוג זה הם המשלים במדור „משלי גרשון ענף-שושנים“, שהתחיל לתתם ב„העברי“ תרנ"ג. נביא לדוגמא את המשל הראשון בשורת משלים אלה, „הסוסים העמוסים“⁴⁷ —

עגלה המלאה לה משא סוסים הובילו
ותקצרו נפשם בדרך, ויקוצו בעלמם,
ויוועצו יחדו הסוסים ויואלו
להסיר מעל שכמם נטל סבלם.
העצה היעוצה נחרצה גם כלה:
הפכו על פיה, מיגרו העגלה
ובחמה לארץ נהרסה ותותש,
והמשא מתוכה נפל גם נוטש.
אכן גם חיש מהר הבינו השכילו
כי הרעו לנפשם והועל לא הועילו,
אוולתם יסרתם, עשתה בהם תוכחה;
כי בעבודה צמו יומיים במקום ההפכה

כמקרה הסוסים, אלה הנענשים,
כן גם מקרה רבים אנשים.

רוונצווייג הקדיש משל ב„העברי“ לשביתות הפועלים וקרא לו בשם „מלחמת העובדים“⁴⁸. הוא הביע את הרעיון שהנהרות ניסו פעם להפסיק מלזרום לתוך הים הגדול אולם הם „דללו רוששו“ והים לא פסק מעין

מימיו. כך גם דין הפועלים והמעבידים —

המשל הזה משל אפר איננו
כבר אמרו: אין לדון עם מי שתקיף ממנו.
והנמשל נראה תמיד כחות קשה
בכל שביתות העובדים בארץ החדשה.

(46) שנה ב': גל' 12, כ"ו אלול תרנ"ב.

(47) שנה ג': גל' 16, ז' אייר תרנ"ג.

(48) שנה ט': גל' 10, כ"ב אב תרס"א.

כפי שנזכר למעלה, הירכה רוזנצווייג לפרסם מכתמים וגם משלים ב„טאגעבלאט“. אנו מוצאים מיצירותיו אלה בעתון זה ביחוד החל בשנת 1907. שמותיהם של כמה מהם יעידו על טיבם: „צוואת שכיב מרע“ (16 יאנואר); „תקוות האטד“ (12 פברואר); „ו,דג הרקק והלויתן“ (משל שהוקדש לאימבר — 27 פברואר). בעתון זה אנו מוצאים לפעמים גם שיר רציני יותר, כגון השיר „מי יתן“ (14 אפריל), שבו רוזנצווייג עומד על צרות העם ברוסיה וברומניה ומעורר לפעולה למען היהודים הנענים. מסוג זה הוא גם השיר „הגיון לגרשון“ (25 יוני), שבו מביע המשורר את משאלתו למצוא מנוחה מסבלותיו. אולם הוא שומע קול שמדבר אליו ואומר: „לכך נוצרת, לשאת הכל בדומיה“.

מרבית השירים, המשלים והמכתמים של ג'ר המפוררים בעתונות, ובנקל היה יכול להוציא מבחר חדש של יצירותיו בכל הסוגים האלה, וחבל שלא הספיקה לו השעה לכך.⁴⁹

ג. בעלי-הפארודיות

החוקר ד"ר ישראל דווידזון העריך כראוי את מקום הפארודיה בספרות העברית בכלל ובספרות העברית באמריקה בפרט בספרו האנגלי „הפארודיה בספרות היהודית“ (Parody in Jewish Literature, 1907). ד"ר דווידזון ציין, שמקצוע ספרותי זה הטיב לשקף את התנועות והתמורות הגדולות בחיי עמנו בזמן החדש, שמהולים בהם רגשות הצעד וההומור כאחד. בתקופת ההגירה הגדולה לאמריקה שימשה הפארודיה פתרון לסופרים-מהגרים שונים שנתאכזבו כאן למראה התהוירובוהו בחיים היהודיים. הפארודיה היתה להם אמצעי ספרותי להביע בו את מרירותם על סבלותיהם ב„מדינת קולומבוס“, לתאר את מעמדו הירוד של המהגר „הירוק“ ולמחות כלפי הונחת ערכי הרוח.

(49) משרי ג'ר באו ב„אנתולוגיה של השירה העברית באמריקה“ השירים: „אמריקה“, „כריסטופר קולומבוס“, „תופר מהיר“, „הרוכל“, מנחם ריבולוב, עורך האנתולוגיה, העריך בקצרה את שירת ג'ר בהקדמתו. אף-על-פי שקשה לו למצוא אצלו „דבריישירה שהם שירה“, בכל זאת יראה בו „מוכיח ולועג“ ואדם בעל „חוש של מציאות“. בכך נבדל ג'ר, לפי דעתו, מאחיו המשוררים הראשונים. יצחק עוגן הביא באנתולוגיה שלו „שירה עברית“ קטעים מן השיר „הרוכל“, בפרק „בארצות הברית“ שבספרו „תולדות החנוך בישראל בזורות האחרונים“, חלק ב', תש"ז, הביא צבי שארפשטיין דוגמאות מן השירים „הרוכל“ (עמ' 116) ו„אמריקה“ (עמ' 186—187) כעדות ספרותית למצב היהודים באותם הימים. במדור על ההומור והחידוד שבספרו „אנטאלאגיה פון דער העברעאישער פאעזיע“, כרך ב', 1951 (עמ' 451—452), הביא מרדכי יאפע כמה דוגמאות באידיש מדברי ג'ר.

אין ספק שהתואר „אלוף“ במקצוע הפארודיה באמריקה ראוי לרוזנצווייג, והוא מן המעולים שבבעלי-מקצוע זה בספרותנו. קשה למצוא כמוהו פארודיסטן, שידע להשתמש בסגנון התלמוד ובפסוקי התנ"ך לשם סאטירה. אם כי הוא בוטה בלשונו וחושף פגעים, מעולם אין הוא גס ולרוב הוא מחפה על העוקץ שבדבריו בהומור סלחני.

את „מסכת עמיריקא“ מן „תלמוד ינקאי“ שלו הוציא רוזנצווייג בפעם הראשונה בניו-יורק, תרנ"ב, ובפעם השניה הופיעה בוילנה, תרנ"ד. את המסכת הזאת, שמהדורות נוספות ממנה הופיעו באירופה, הקדיש המחבר „לכבוד דודי ר' שמואל הנגיד המכונה אנקל סעם“. בשנת תרס"ח נכללה המסכת ב„תלמוד ינקאי“, ונוספו עליה גם המסכתות: הדיוטות, חנוכה, נכסים, מסוה וכזבים, ונלוו בסופה מדרש אסתר והגדה לסופרים. לכל מסכת נוסף בכתב רש"י „פירוש קצר ומספיק“ מאת המחבר.

במבואו הדגיש רוזנצווייג ש„נאנס... לפעמים להטיח דברים כלפי עמיריקא כביכול, ואינו מתכוון בזה חלילה לדין שכולה הייבת אלא שאינה כולה זכאית, ואשרי הארץ שמומיה ספורין ושיש רשות לסופר להוכיח מומיה בפניה“.

כהקדמה ל„מסכת עמיריקא“ ניתן מכתב-ברכה לרוזנצווייג „נעים סאטירות ישראל“ מאת א. מ. ראדין,⁵⁰ ובו הראה הכותב על יתרונות המסכת על שאר היצירות מסוג זה:

„אנכי קראתי את מסכת אמעריקא פרק אחר פרק, פעמים ושלוש על מנת לבקרה בלי משוא פנים... והנה ראה זה מצאתי כי הניפות שבט מהתלותיך השנונים כחצים ותדרך קשת הלצותיך רק על המעשים והמנהגים המכוערים אשר לא נוקו מהם בני אמעריקא.“

בהטעימו שמצא במסכת רק ענינים נעלים סיים ראדין בדברי הערכה אלה: „היא מרגלית טובה בספרותנו, וגם דור יבוא יהלך וישים כבוד לך...“ ואמנם צדקו דבריו.

את המקום הראשון בשורת המסכתות שב„תלמוד ינקאי“ שלו נתן

(50) אדולף מ. ראדין פירסם בהמשכים ב„העברי“ תרנ"ג תרגום עברי מן הדו"ח שלו על האסירים היהודים בני"י, בשם „אסירי עני וברזל“. כשהוציא את הדו"ח בצורת חוברת (1893), ובה המקור הגרמני בצירוף התרגום העברי, הקדים לה ג'ר מכתב-הקדמה שבו הראה על התועלת הגדולה שבחוברת. ד"ר ראדין היה אז רב ומטיף בהיכל „שערי תקוה“ בני"י ופעיל באגודת משכילי רוסיה ופולין. ב„הפסגה“ שנה ב': גל' 18 ו-20 באו ידיעות מאת ג'ר על פעולות ראדין באגודה זו. ראדין השתתף בעתונות העברית באירופה ובאמריקה. היה מעורכי „ילקוט מערבי“. ראה עליו: „תלישת עשבים על קבר דר. אדאלף מ. ראדין“, מאת ס. ש. ניהויען, נ"י, תר"ע.

רוונצווייג ל"מסכת הדיוטות". כוונתו היתה להוקיע כאן את הבורות שבחיים היהודיים. את הפסוק במשלי "ושפחה כי תירש גברתה" דורש רב ספרא: "זו לשון הבבלית שגרשה וירשה את לשון הקדש מישראל שבעמיריקא והיא כשפחה חרופה לסופרים הדיוטים". במקום אחר באותה מסכת שואל רוונצווייג: "מה בין מומר לאנרכי?" והוא משיב: "מומר כופר במה שהוא מאמין ואנרכי מאמין במה שהוא כופר".

ב"מסכת חנוכה" המוקדשת בעיקר למשחק הקוביא, דורש רוונצווייג פסוקים שונים באופן שנון. למשל: "אמר רב שחקן: מנין דאשה מצטרפת לחבורה עם בעלה? שנאמר, 'זירא את יצחק מצחק את רבקה אשתו', ואותו היום חנוכה הוה דכתיב שם, 'זיהי כי ארכו לו שם הימים', ואין לך זמן שהימים נראין כארוכין אלא בחנוכה... בדברי פארודיה קולעים מופיעים לפנינו רב גמבליאל, רב קובאי, רב קרתן ועוד. ומכאן לשאלה מדוע קורין לקוביא "קרתין" ולתשובה שבצדה — מפני "נטורי קרתא", שעוסקים במשחק ה"קרתין" כל השנה.

ב"מסכת נכסים" דורש רוונצווייג את הפסוק "מה טבו אהליך יעקב משכנותיך ישראל" וקורא "משכנותיך", מלשון "משכון" — להשמיענו שרוב בתי-הכנסת ממושכנים הם. ב"מסכת מסוה" הוא שולח את היציו השנונים ברבני הרפורמה, ומן הפסוק "ובשמאלה עשר וכבוד" הוא נמצא למד: "כל רב שלומד את התורה משמאל לימין סופו שמתעשר ומתכבד, דכתיב ובשמאלה עשר וכבוד". "מסכת כזבים" מוקדשת לאחד באפריל, ומשנה מפורשת היא: "באחד באפריל ר"ה לזבים ומצוה לזכב בו וכל המרבה בתקיעה הרי זה משובח ומובטח שיזכב כל השנה כולה".

לאחר מסכתות אלה נותן רוונצווייג את "מסכת עמיריקא". מסכת זו מתחלקת לעשרה פרקים, שבכל אחד מהם המחבר בוחן ובודק צדדים שונים של חיינו באמריקה. קודם כל הוא מוצא לנוחץ להסביר למה לא נקראה הארץ החדשה על שם קולומבוס. האחרון ביקש רחמים שלא תקרא על שמו, ולכן נקראה "עמא ריקא". בפרק זה אנו מוצאים הערכה של המהגרים לפי סוגיהם השונים ותיאור מעשיהם שבעיקרם עסקי ממון הם.

על-פירוב קולע רוונצווייג בדברי-הבקורת השנונים שלו. הוא מעלה תמונה נאמנה מן הרוכלות ומן העניות ב"איסט סייד". אמריקה עומדת לפי דעתו על העבודה ועל גמילות חסדים, אבל לא על התורה. משום דכתיב "ולא מעבר לים היא".

רוונצווייג קובל על הונחת הדור הצעיר, על הירידה בחינוך ועל

החדרים והמלמדים, הוא רואה כאן אימה חשכה — "אימה אלו החדרים כמה שנאמר (איכה ד') ומחדרים אימה, חשכה אלו המלמדין שמחשכין עיניהם של תלמידיהן". את טקס ה"בר מצווה" הוא מפרש על-פי הארמית — בר מצוות, כלומר — פטור מן המצוות.

דברים שנונים ביותר מכוונים נגד הרבנים, הריפורמים והאורתודוכ-סים כאחד, ונגד סדרי החברות השונות, ובראש ובראשונה — נגד מצבם הירוד של הסופרים בישראל. ומשנה מפורשת היא: "איזה הוא מחבר? כל שחוזר על הפתחים וספרו בידו, דברי רב מחבריאל, וחכ"א כל שאין מנעלים לרגליו". המצב המדכא מביא את רוונצווייג לידי המסקנה, ש"אשרי למי שהוא תופר, אוי למי שהוא סופר".

בפרק האחרון משמיע המחבר את בקורתו החריפה על "כתיבי העתים הבבליים", ולפי דעתו "אין מצילין אותן מפני הדליקה וטעוניה גניזה". מובן, שרוונצווייג התכוון בכך לעתונות האידית, שעמדה באותם הימים על דרגה נמוכה ושפיטמה את הקהל במעשיות "שונד" ובסנסאציות.

מן הראוי עוד לעמוד על ה"הגדה לסופרים" שנלוותה לספר. רוונצווייג בא בארבע קושיות חדשות כדי לברר "מה גשתנה הסופר העברי מכל הסופרים שבעולם". תשובתו תשובה אידיאליסטית היא: "עבדים אנחנו לספרות העברית" ואנו צריכים לקיימה אף מעוני. כחלק מן ה"הגדה לסופרים" נתן גם את הפארודיה "ואמרתם זבח כסף", שנדפסה קודם ב"העברי" תרנ"ה.

נוסף על המסכתות שנכללו ב"תלמוד ינקאי" פירסם רוונצווייג עוד כמה מסכתות בעתונות. שבהן הגיב על צדדים שונים בחיינו היהודיים. כך, למשל, היא "מסכת עוקצין", שנדפסה ב"העברי"⁵¹ ושענינה הוא גניבות ספרותיות. ב"מסכת מחלוקת מתלמוד צבעוני"⁵² עמד רוונצווייג על המריבות בין היהודים הפורטוגיזים ובין היהודים האשכנזים בפילא-דלפיה. ב"הלאום" הדפיס את "מסכת משקאות"⁵³ כבר הזכרנו לעיל את המסכת המיוחדת בשם "סוגיא דמנעלים", שהדפיס ג"ר במיוחד כשפתח חנות-נעליים. מפני נדירותה של מסכת זו, הבאנו אותה בשלמותה בנספחות.

רוונצווייג הצטיין בקטעים הארמיים, שהיה נותן מפעם לפעם

(51) שנה ג': גל' 2, 3, כ"ז—כ"ז טבת תרנ"ג.

(52) שם, שנה ג': גל' 51, כ"ב טבת תרנ"ד.

(53) שם, שנה ג': גל' 17, ז' ניסן תרס"ד.

בעתונתו. לדוגמא נביא כאן קטע מתוך מדורו „השקפה כללית” ב„העברי”⁵⁴ ושבו הוא מוקיע את חוסר־האחדות שבקיבוץ היהודי באמריקה:

„דרש רב ספרא. מי יקום יעקב כי קטן הוא. מה גרם לו לישראל שלא יוכל לקום מפלגתו ושפלותו בין האומות, קטנות שבו... אפילו בארץ החדשה שהכל באין אליה במקלם והכל שוין בה, אין לך עדה של ישראל שאינה נפרדת לשני מחנות, אשכנזים לחד ורוסים לחד... כי במקלי עברתי את הנהר הזה ועתה הייתי לשני מחנות. ד"א כי קטן הוא, למה אומה זו נמשלה לקטניות, שכל גרעין וגרעין שבהן מתפרד לשתיים...”

כבר הזכרנו למעלה את הפרק מ„זוהר החדש” שפירסם רוונצווייג בארמית ב„הפסגה”⁵⁵ כנגד אייזיק מאיר ויזו. הוא הדפיס גם „פרורים לפורים” בארמית ב„העברי”⁵⁶ ובעתונו „הדבורה” פירסם פרק בארמית מן „הזוהר הנעלם” על קמא דאפרייל.⁵⁷

רוונצווייג היה נגד המרחיבים בסגנון ודרש מן הסופרים ידיעה יסודית במקורות. ברוח זה חיבר את „מסכת לשון הקודש”, שפירסמה בחוברת הראשונה של עתונו „הדבורה” (חשון תרע"ב). נביא כאן רק את המשנה של מסכת זו כדי לעמוד על דעתו בפרשה זו:

„מתני'. כיצד כותבין בלשון הקודש בומן הזה? בית מפאי אומרים לשון הקודש כמות שהיא, ובית פרץ אומרים קלה, נאה ולא חשודה. רבי נחום המדי אומר נאה וחשודה אבל לא קלה, ובן יהודה הירושלמי אומר לא קלה ולא נאה אלא חשודה בלבד.”

מסוג שירי־הפארודיה, שרוונצווייג התחיל בהם עוד בספרו „שירים, משלים ומכתמים” הם גם „אקדמות מילין ושריות השקפותא” ב„העברי”⁵⁸ „אקדמות בלינצותא בלינצותא” ו„אלי ציון על ציוניך”⁵⁹ הפארודיה שלו על השיר „אחד מי יודע” נדפסה במקומות שונים.⁶⁰ אנו מביאים כאן את הבית הראשון והבית האחרון של פארודיה זו:

(54) שנה ו': גל' 9, י"ז כסלו תרנ"ו.

(55) עיין הערה 9.

(56) שם, שנה ו': גל' 22, ט"ו אדר תרנ"ו.

(57) חוב' ו', ניסן תרע"ב.

(58) שם, שנה ו': גל' 33, א' סיון תרנ"ו.

(59) חוב' ח', סיון תרע"ב וחוב' י', אב תרע"ב.

(60) „ידישעס טאגעבלאט”, ערב פסח תרס"ז, הדבורה”, חוב' ו', ניסן תרע"ב.

„מיניקעס יו"ט בלעטער”, פסח צייטונג, 1899. ופורים און פסח בלאט, 1903. בספרו הנזכר הזכיר דוידזון בביבליוגראפיה שלו עוד כמה פארודיות של ג"ר שהופיעו בעתונות האידית. אולם הוא לא כלל את דברי ג"ר שבאו ב„טאגעבלאט” וב„גאזעטן”.

אחד מי יודע? אחד אני יודע!
אחד הוא הכסף, אליל המטבע,
המושל פה ארץ כאלהים, כגבור,
ולפניו כל אדם משתחוה וכורע.

שלשה־עשר מי יודע? שלשה־עשר אני יודע!
בן שלש־עשרה שנה כבר הכל יודע,
דורש ברבים, מה שהוא איננו שומע,
ואת הוריו ומוריו מיד איננו יודע.

ב„טאגעבלאט” הנהיג רוונצווייג בשנת 1907 לתת בגליונות ערב שבת את המדור „ילקוט גרשוני”, שהוא פירוש סאטירי־מקורי על פסוקים נבחרים של סדרת השבוע. אחר־כך הנהיג מדיר זה גם בעתונו „הדבורה”. הוא פתח בילקוטו בגליון ה„טאגעבלאט” של פרשת „תרומה”⁶¹ והמשיך לתתו מדי שבוע בשבוע. פירושו מעידים על חריפותו ושנינותו. למשל, את הפסוק בפרשת תצוה „שפה יהיה לפיו לא יקרע”, פירש: „זהו שאמר הכתוב, החיים והמות ביד הלשון, שכל אומה שאינה מקפדת על לשונה סופה שתקרע. אמר רב ספרא: כל עם השומר על שפתו ניצול משעבוד מלכויות שנא, שפתנו אתנו מי אדון לנו”.

כנראה, שמדורו החדש של רוונצווייג מצא חן בעיני קוראיו המשׁכילים כי כעבור שבועות אחדים פירסם ב„טאגעבלאט”⁶² את המכתם הזה:

ילקוט גרשוני

בעד מכתמי יום יום, לא אדע מדוע
ממערכת הטאגעבלאט עוד לא גרשוני,
לכן החילתי לתת מדי שבוע בשבוע
לפרשת השבת עוד ילקוט גרשוני.

מפני השימוש הרב שהשתמש רוונצווייג בסגנון התלמוד ב„ילקוט גרשוני” שלו, יש לצרף גם את זה לחשבון הפארודיות שלו.

ברונצווייג בעל־הפארודיות טיפל ישראל דוידזון. בספרו הנזכר על הפארודיה⁶³ ובמאמרו על נושא זה בכרך התשיעי של ה„אנציקלופדיה היהודית־האנגלית”, נאמנה עלינו דעתו, שהפארודיה המצויינת ביותר על חיי היהודים באמריקה היא „מסכת עמיריקא”. דוידזון מעיד על מסכת זו שהיא השנונה שבכל הפרודיות התלמודיות שבספרותינו. בספרו העריך ביחוד את כות־הסאטירה של רוונצווייג, שאינו נתפס לא להגזמה יתירה

(61) 15 פברואר 1907.

(62) 3 מארס 1907.

(63) שם, עמ' 78, 100, 103.

ולא לגסות-הרוח, ואת כשרונו הלשוני המתבטא לא רק בחיקוי הסגנון התלמודי אלא גם בחידודים ובצורות לשון נופל על לשון. קטעים ממסכת אמריקה נדפסו בעתונות העברית שמעבר-לים והודיעו את טיבה לקוראים העברים באירופה. חלקים ממסכת זו הופיעו בתרגום אנגלי ב"גיו יורק סון" ובעתונים חשובים אחרים. זה לא כבר נדפס מחדש קטע מתוך הפארודיה בשם "מי נעשה מלמד באמריקה", במדור "לתולדות החינוך באמריקה" ברבעון "שבילי החינוך".⁶⁴

ד. בעליהמכתמים

"המכתמים היותר מובחרים המה אלה המשתמשים בלשון נופל על לשון או במלתא דמשתמע לתרי אפי, כי המה שעשועי השפה ובחידודם הדק מענגים מאד נפש הקורא". כך הגדיר רוונצווייג את מהות המכתם הטוב במבואו לספרו "חמשה ואלף", חלק ראשון, תרס"ד. בראש הספר, הכולל 532 מכתמים, הקדים "דברים אחדים על דבר המכתם וקורות התפתחותו בין העמים ובישראל", שבהם סקר צורה זו סקירה היסטורית.⁶⁵ המכתם נבחן על-פי סופו, שבו טמון העוקץ והחידוד. כיצד ביטא רוונצווייג בעצמו את הרעיון הזה במכתמו "ומי בקצר" —

ונתנה תוקף המכתם: כברק חצו,
אך מי בקצו ומי לא בקצו.

אכן המכתם דומה לדבורה: "גוף קטן — תוכו מתוק ועוקצו חד". רוונצווייג היה מחונן בכשרון מיוחד ל"כתום" מכתמים. לגלות שנינות התלוייה במלים ואפילו באותיות ולהשתמש בפסוקים בחריפות שאין כמוה. על-פי-רוב קלע אל המטרה והפליא בצירופי-הלשון ובמשמעויות החדשות שהכניס במלים. צלילי חידושיו הלשוניים נותנים תוספת-כוח לרעיונו. מעטים הראו חריפות לשונית כרוונצווייג וגילו כמהו פנים חדשות במלים וניבים.

רוונצווייג לא הספיק להוציא חלק שני מספרו אף-על-פי שנתכוון לכך בשנותיו האחרונות. ב"הדבורה" הביא את ה"בשורה",⁶⁶ שניגש להוציא את ספרו "חמשה ואלף בשלמות". לפי דבריו נמכרו 2,000

(64) שגה ט"ז: חוב' א', סתו תש"ז, עמ' 54—56.

(65) השווה את מאמרו "דער אידישער וויץ", ב"צוקונפט", יאנואר 1902. במאמרו זה עמד ג"ר על מהות הבדיחה היהודית והראה על גילוייה בתנ"ך, בתלמוד ובשירת ימי-הבינים.

(66) חוב' ט', תמוז תרע"ב.

טפסים מן החלק הראשון שאול. לכן הודיע שהכניס בו שינויים ושהוא מתכוון להוציא הוצאה חדשה של הספר.

מכתמיו של רוונצווייג פוזרים על פני העתונים שערך ושבהם השתתף. לתשומת-לב מיוחדת ראוי המדור "מכתמים יום יום" שהנהיג ב"טאגעבלאט" ובו כתב על עניני עולם ועניני שעה. הספר "חמשה ואלף" מכיל רק אחוז קטן לערך של יבולו במקצוע המכתם שבו היה יחיד במינו. את הספר הקדיש לכתריאל צבי שרהזון, לו הקדיש קודם לכן גם את ספרו "שירים, משלים ומכתמים". הספר מצטיין בסדר טוב הוא מחולק ל"ד פרקים לפי עניניו.

בפתח ספרו נתן רוונצווייג תרזים "במקום הקדמה", ובהם ביקש מתוך ענווה את סליחת הקורא על חיבור ספרו:

הנני מבקש ממך סליחה ומחילה,
אשר נועותי וגם גואלתי
לחבר ספר כאשר הואלתי,
ולא שאלתי את פיך תחילה.
דע נא אחי, ראה והבינה,
כי האל הנותן לשכוי בינה
שם בכל איש תשוקה ורצון
לתאוה, לגאוה, לבכי או ללצון,
וגם אני בעווני, או בזדוני,
לא שאלתי באוב או בידעוני,
אך ברוחי המקיץ נרדמים,
נערתי והברתי ספר המכתמים.

בפרק הראשון אסף המחבר כמה מכתמים על המכתם, שבהם הסביר למה טיפל בצורה ספרותית זאת. מכתמו הראשון נקרא בשם "תולדות מכתמי".

עת צרותי העפילו
ושמי היי האפילו
כחשרת עבי שתקים,
אז נולדו מכתמי
ויאירו פני שמי,
אז יצאו הברקים.

לא לשם ליצנות בלבד עסק במקצוע זה אלא כדי למצוא פורקן לנטל רגשותיו. אמנם צרר הלצות ובדיחות מרובות בתוך מכתמיו. אולם על-פי-רוב כוונה מיוחדת היתה לו וכפי שהדגיש בהקדמתו, רוב מכתמיו "סובבים על אפני החיים בארצנו". בין המטרות לחיצו השנונים

היו: עלמות, רופאים, רבנים, סופרים ומלמדים ובעיקר המידות המגוננות שבטבע האדם — הקמצנות, התאוה לבצע ועוד.
 פרק ביוחד בשם „משכיל לאסף“ הקדיש רוונצווייג בעיקר לו לעצמו. הוא פותח במכתם „איוב היה ונברא“ —
 איש כמוני אשר ראה עני וחיה,
 יאמין כי גם איוב נברא והיה.
 הוא משווה את עצמו לאברהם אבן עזרא שהתלונן על חלקו בחיים וקובע שגורלו עוד יותר מר משל משורר ימי הביניים —
 לו סחר בנרות לא באו המאורות,
 ולו בתכריכים, היי עולם החלו,
 ולו סחרתי בנרות, הדלו האורות,
 ולו בתכריכים, מלדת הדלו.
 הוא ממשיך להתל במזלו (לא לחגם שר בספרו את „שיר המזלות“ לחדשי השנה) ובמכתם ארוך בשם „תולדותי“ הוא מסכם את מפעל חייו כך:

נולדתי במטה
 גדלתי בליטא,
 למדתי בחדשים,
 חוננתי בלי סדרים,
 הייתי עלוי ילד
 ואיצלה בחלד.
 מלמד גדול הייתי
 וגויים רבים עשיתי,
 ולרגל הילדים לאטי
 הייתי לעורך מכתבי-עת.
 ארבעים שנה קטתי בדור
 וספרים רבים הוצאתי לאור,
 ועתה ככלות כוחי
 זה ספרי תמצית מוחי.

לא נעמוד כאן על כל מדור ומדור בספר, שכל אחד מהם קובע ברכה בפני עצמו, אלא נעבור לעיין בדרכו של רוונצווייג בחיבור המכתם.

מומחה גדול הוא רוונצווייג במדרש שמות. יודע הוא להשתמש בשמות אנשים לשם הכנסת פירושים חדשים בהם. לדוגמא, המכתם „נפתלי גד ואשר“:

אומלל כל איש ישר וכשר,
 וכל נפתלי — גד ואשר.

לאמר: דווקא האדם הנפתל והגלול הוא ברמול בעולם.
 דוגמא אחרת, המכתם „עמוס ולא יואל“:
 עיף ועמוס וביגון כמוס
 פניתי לעזרה אל אח וגואל;
 אז נוכחתי כי לפני עמוס
 לא הי עוד הושע יואל.
 כאן שימשו לרוונצווייג שמותיהם של נביאים להביע את הרעיון שמעטים הם המוכנים לעזור לדל בצרתו.
 רוונצווייג מכניס משמעויות חריפות לא רק בשמות אנשים אלא גם בשמות מקומות. דוגמא אחת מני רבות — המכתם „ולבן וחצרות ודי זהב“:
 לרמאים עושר וישרים גועים ברעב,
 כאמור: ולבן — וחצרות ודי זהב.
 מרובה הסכנה בשימוש בלשון נופל על לשון ורק בעלי-כשרון ניצלים מכשולו. לפעמים מפליא רוונצווייג לעשות בנידון זה. הנה כמה דוגמאות:

פשע ופשע

פה על פת לחם יפשע גבר,
 ושם על פת לחם יפשע גבר.

לעולם חותנת

המוהר נתנה לי אשתי פרשת הכסף
 עשה לו כנפים חלף ויאסף,
 אך עוד חיה וקיימת החותנת.
 ההו לא לעולם חוסן ולעולם חותנת.

מרדעת

מבית תחמוני יצאת מוכתר בשם מרדעת,
 וחכמתך כחכמת היוצא במרדעת.

לפעמים גם הרחיב רוונצווייג את המסגרת של לשון נופל על לשון ומצא סמיכות-פרשיות בין עברית ובין אנגלית. לדוגמא, שורת המכתמים „קול עלמה וקול הד“, שכל מלה אחרונה בהם דומה בצלצולה למלה אנגלית. הנה החרוז הראשון מתוך רבים:

אני לדודי והוא לי אשכול הכופר
 דומה דודי לצבי או לעופר Loafer.

דוגמא שניה — המכתם „הכי קראו“, שנתפרסם ב„טאגעבלאט“⁶⁷:

בתולה אחת גמרה אומר
 להנשא לאיש על פי הגורל.
 אל תתמהו על החפץ
 הכי קראו באנגלית לבתולה: „גורל“.

רונצווייג דורש סמוכין גם בין עברית לאידית. לדוגמא, המכתם

„טומאה בקודש” —

בבת עמי עת אחזה אתבונן
שנאה ותחרות בבתי אלהיה;
אקרא עם המקונן:
טומאתה בשוליה!

הכוונה, כמובן, למצב ה„שולען” או בתי־הכנסת.

אין כמו רונצווייג ליצן להכניס משמעויות חדשות. רמזים ורמזי־
רמזים, למלים ולניבים: לדוגמא, המכתם „על היכל ריפורמי” —

אל ישראל פה ישוגב,
יהללוהו מינים בעוגב.

או המכתם „ביאור השם דוקטור”:

השם דוקטור ניתן לשעורים,
לרופא חולים ולמתיר איסורים.

דוגמא אחרת, „נולד מהול”:

להוציא משפט על היין הזה אל תהי בהול,
עברי הוא מלידה, כי נולד מהול.

עד כאן המכתמים שכונסו בעיקר בספר „חמשה ואלף”. מכאן ואילך
נייחד את הדיבור על המכתמים הפזורים במלוא חפניים בבמות שונות.
רונצווייג היה משלב מכתמים על עניני השעה לתוך מדורו „השקפה
כללית” ב„העברי” ולתוך מדורו „על הכל” ב„הדבורה”, כנוכח לעיל.
— לדוגמא מכתמו על „טאמאנע”⁶⁸ בניו־יורק, שהחידוד שבו תלוי
במשחק מלים מוצלח:

נפלה נפלה כשלה ברך
החיה הטורפת הנמר על דרך
וקול נתנה בעת כרוע:
האם תמנו לגוע?

רונצווייג היה כאמור ממתנגדי המרחיבים בלשון. לכבודם של

המרחיבים „כתם” את המכתם „חית ולא שטח”⁶⁹ —

מרחיבי שפתנו בתקוה נעמה
עמלים לעשותה לשפה חיה,
אמנם את החיה אני רואה בהמה:
אך השפה איננה, השפה איה?

(68) „העברי”, שנה ד': גל' 42, י"ד חשוון תרנ"ה.

(69) „הלאום”, שנה ב': גל' 10, ספטמבר 1903.

דוגמא מוצלחת של מכתם, התלוי בשינוי פסוק, ניתנה ב„העברי”⁷⁰ —

מה זה תלבשי גאה?
אמר הצמר אל המשי.
זכור אביך תולעה
צור ילדך אל תשי.

את דעתו על סוגי בתי־הספר השונים הביע ב„גאזעטן”⁷¹ במכתב
„החדרים ובתי ספר המתוקנים”:

הנאורים יתאוננו על החדרים הנושנים
והאדוקים יקוננו על בתי ספר המתוקנים.
דברי אלה ואלה צדקו גם יחד:
מחדרים — אימה, ומבתי הספר פחד.

והנה מכתמים על עניני השעה, במדור „מכתמים יום יום” ב„טאגע־

בלאט”⁷² אנו מוצאים את המכתם „גדולה שתיה מתושיה”:

שלש מאות מיליאן כסף כאפר
פורה נויארק במשך שנה על השתיה,
ולא שליש או רביע על בתי ספר;
מכאן שגדולה שתיה מתושיה.

או „תאניה ואניה”⁷³:

מיום שרבו עגלות הקיטור והאניות
נחרבו בתבל גם התאניות והאניות.

או „לבן ולבן”⁷⁴:

יעקב קרא חמס על בית לבן,
ורבים מהאמריקנים על הבית הלבן.
לעתים פירסם את מכתמיו תחת הכותרת „טוב זה מזה”. לדוגמא:
טוב בעל חוב המשלם לאחר עת
מבעל חוב שמת או שאינו הפץ תת.

או:

טוב תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו
מעם הארץ שרבבה לו בבגדו.

מעל דפי עהוננו פירסם את האזהרה הזאת „לאבנת על בנים”⁷⁵:

הגידו לבניכם הבנים והבנות
שכריס־טמת איננו ראש השנה לאילנות
ולא הראשון ביאנואר לשלוח מנות.

(70) שנה ט': גל' 28, ב' שבט תרס"ב.

(71) ט"ז סבת תרנ"ה.

(72) 15 יאנואר 1907.

(73) שם, 14 פברואר 1907.

(74) שם, 14 מארס 1907.

(75) „ידישע גאזעטן”, כ"ט סבת תרס"ח וב„העברי” תרס"א.

ב„גאזעטן“ כרך עצה זו במכתמו „אל תהי“⁷⁶:

אל תהי לכוס נוח
לכעס נוח
ולכיס בן נח.

רוונצווייג חידש גם את מנהגו לפרסם „השקפה כללית“ מזמן לזמן ב„היום“ משנת תרס"ט. מתאים לתקופתנו, תקופת החלל, מכתמו זה שהפריח⁷⁷:

נוסעים אנהנו מתחת לארץ, מתחת למים,
בקרוב נסע גם ממעל תחת השמים,
ומדוע צר לנו המקום, אין ידים,
ואיש לאחיו דחוק את הרגלים!!

גם ב„הדבורה“, שהוקדשה ברובה להומור, אנו מוצאים כמה ממכתמיו השנונים. נביא בזה שתי דוגמאות מן החוברת הראשונה (חשון תרע"ב):

(א) גנבים קטנים
בחכמה פותחים שערים,
וגנבים גדולים
בערמה מפקיעים שערים.

(ב) עת נשאו בני האדם עיניהם לשמים
כתבו בנוצות בעלי כנפים,
ועת שריון וחרב היו למו תלבושת
כתבו בעטי ברזל ונחשת,
ומאו שמו כל מאווים בממון רב
החלו לכתוב בעטי זהב.

דברי שבח על הספר „חמשה ואלף“ פירסם יחזקאל לויט ב„הלאום“⁷⁸. אולם הוא גם מנה מספר מכתמים שלפי דעתו אינם עומדים על הרמה. דבר זה הניע את רוונצווייג לפרסם „בקורת לבקורת“⁷⁹. שבה ענה על השגותיו של לויט והראה על שתי מכות שלקו בהן סופרים — „חיבוט הדפוס ומכת הבקורת“.

כ„בעל הפתגמים היותר חשוב בספרות ישראל“ העריך את רוונצווייג י. ד. אייזנשטיין בערך „פתגמים“ שב„אוצר ישראל“, שיצא בעריכתו.⁸⁰ אייזנשטיין גם הביא שפע של דוגמאות ממכתמיו. בספרו האנגלי „היסטוריה

(76) בגל' הנ"ל של „גאזעטן“.

(77) ב„גאזעטן“, גל' 6, תרס"ח.

(78) שנה ג': גל' 1, י"ז כסלו תרס"ד.

(79) שם, גל' 2, כ"ד כסלו אותה שנה.

(80) כרך ח', עמ' 318.

של הספרות היהודית“ הקדיש מאיר וואכסמן מקום למכתמי ג"ר והילל את כשרונו במקצוע זה.⁸¹

כבר הזכרנו למעלה את מאמרו של י. ד. אברמסקי ב„הדואר“, „גרשון רוונצווייג“, שבו ייחד את הדיבור על מכתמיו והביא דוגמאות מוצלחות. דוגמאות מרובות ממכתמי רוונצווייג על נושאים תנ"כיים כלל נ. ש. ליבוביץ בספרו „השמע יצחק“ (תרצ"ד), שהוא אוסף של חידוד והיתול לפי סדר הכתובים. מבחר של דברי רוונצווייג, בהם מכתמים, שעשועי לשון ועוד, העלה אפרים דוידזון באוצרו להומור ולסאטירה „שחוק פינר“ (תשי"א). גם דניאל פרסקי היה נוהג בפליטונים שהקדיש ל„חידודים ובדיחות למדניים ולשונים“ לצטט ממכתמי רוונצווייג.⁸²

ה. רוונצווייג העורך

בסעיף על „פרשת חייר“ של רוונצווייג עמדנו בקיצור על שלושת העתונים העבריים — „העברי“, „קדימה“ ו„הדבורה“ — ששמו של רוונצווייג קשור בהם כעורך. כאן אנו רוצים לייחד את הדיבור לצד זה של פעולתו הספרותית. אם כי לא הצטיין כעורך במובן המודרני של המלה, היה בעל אופי אידיאליסטי, ותכונתו זו עמדה לו בשעות יאוש להתמיד במלאכתו. בכוח רצונו ומסירותו היה ממקימי העתונות העברית בשנות ה-90 וגם לאחריהן.

אמנם רק משנה ר' של „העברי“ (תרנ"ו) ואילך הופיע שמו של רוונצווייג על העתון כעורך וכמו"ל. אולם גם קודם לכן נשא בעול העריכה. המוציא לאור הראשון של „העברי“ היה כתריאל צבי שרהזון, שהיה פעיל עוד משנות ה-70 כמו"ל של עתונים אידיים. בעתונות אף הקצה מקום לעברית, אבל כבעל חוש מסחרי לא היה סבור שהזמן הוכשר להוצאת עתון עברי. בשבועון האידי „שולמית“ (1889—1890), שיצא על-ידי חברת חובבי-ציון בניי, פירסם שרהזון מודעה עברית ל„שומעי שפת עבר וחובביה“,⁸³ שבה הטעים שכבר נוכח לדעת שעוד „לא הגיעה העת להוציא לאור מ"ע בשפת עבר באמריקא“. הוא הסביר שהקוראים,

A History of Jewish Literature, vol. IV, pp. 1050—1051 (81)

(82) למשל, „עת לשחוק“, „הדואר“, י"א טבת תשי"ח; „נא לחיך“, שם.

י"ד שבט תשי"ג; „שחוק והיתול“, שם, י"ז חשון תש"ט; „חריפות עברית“,

שם, י"ח טבת תש"ז, ועוד. ראה גם מכתמי ג"ר על הנוכה בספרו של פרסקי,

„לכבוד הרגל“, נ"י תש"ז, עמ' 111—112.

(83) 7 אפריל 1890.

שמספרם מועט, הם עניים ודלים ברובם, ולכן סידר שכל המעוניינים לקבל עתון עברי יוכלו לחתום על „המגיד” ביחד עם עתוניו „גאזעטן” או „טאגעבלאט”.

חדשים אחדים לאחר מודעה זו בא שרהזון בשותפות עם זאב שור, שחידש או את הופעת „הפסגה”, אולם שותפות זו לא האריכה ימים. מטבעו היה שרהזון אדם שאפני, שרצה למשול בכיפת העתונות היהודית. אולי כדי להתחרות בעתונו של שור החליט להוציא עתון עברי משלו בשם „העברי”, שגליונו הראשון יצא ב־ד ניסן תרנ״ב.

שרהזון עשה תעמולה בין קוראי עתוניו האידיים לשם „העברי”. קודם שהופיע „העברי” הודיע ב„גאזעטן”⁸⁴ על ההכנות להוצאת העתון. הוא מסר שאם עד עכשיו לא היתה הקרקע כשרה למפעל כזה, הנה בשנים האחרונות „נהפך הגלגל” והגיעו לכאן משכילים מרובים. כדי לפרסם את „העברי” שלח שרהזון גם גליונות לדוגמא לחותמים של עתוניו האידיים ואף הדפיס גליון לדוגמא מן „העברי” בתוך „גאזעטן”⁸⁵. רוונצווייג השתתף ב„העברי” מגליונו הראשון.⁸⁶ בכרך השני התחיל לתת בקביעות את מדורו „השקפה כללית”⁸⁷. מפאת יחסו ההפכפך של שרהזון לתנועת חיבת-ציון באותן השנים עורר עליו „העברי” בזמן הראשון את חמתם של זאב שור, אפרים דיינארד ועוד. הראשון התקיף את שרהזון מעל דפי „הפסגה”, והאחרון שפך עליו קיתונות של בוז בחיבוריו.⁸⁸ שרהזון ניסה כמה פעמים להחזיר למבקרו מלחמה שעה, אבל האמת היא שבאותם הימים לא נקט עמדה חיובית לחיבת-ציון ולישוב א״י.

אמנם מדי פעם בפעם הצהיר רוונצווייג ש„העברי” „כלו מקטר ומגש ללאומיות ישראל”, אבל בדרך כלל תמך בישוב הישן ולא הודה בשאיפות

(84) 1 אפריל 1892.

(85) ד׳ סיון תרנ״ב.

(86) לפי „אלבום עברי” (תרס״ח) קדם א. ה. רוונברג לג׳ר כעורך „העברי”. עיין שם בערך על ג׳ר, עמ׳ 18. גם במאמר „עובדות ומאורעות מחיי אברהם חיים רוונברג” מאת ד׳ר משה רבינסון, שניתן כהקדמה לספרו של רוונברג „אוצר השמות”, חלק א׳, תרפ״ג. מסופר שרוונברג הוזמן על-ידי שרהזון לערוך את „העברי” בזמן הראשון.

(87) החל בשנה ב׳: גל׳ 10, י״ב אלול תרנ״ב.

(88) עיין, למשל, מחברותיו „עתידות ישראל”, „מלחמה לה׳ בעמלק”, ו„מסתרי ניו יארק”. במחברתו האחרונה מסר דיינארד שמשפחת שרהזון הציעה לו לערוך מ״ע עברי בעדה.

הציונות החדשה. משום כך הותקף קשה על-ידי שור,⁸⁹ שכילה בו הרבה מן הכעס שהיה שמור בלבו על שרהזון. רוונצווייג הגן על עצמו כמה פעמים מפני האשמות אלו. אולם הוא עורר עליו שוב את חמתם של הציונים כשהדפיס מחדש בעתונו מאמר מאת ד׳ר א. קמינקא מתוך „המגיד” ובו בקורת קשה על הרצל. כדי להסביר את עמדת עצמו פירסם רוונצווייג מאמר בשם „בירור דברים”,⁹⁰ שבו הגן על קמינקא והתייבב לימין הציונים המעשיים נגד הציונים המדיניים. עם עליית הציונות המדינית הקצה הרבה יותר מקום לעניני ציון בעתונו. מן הראוי לציין, שרוונצווייג חתם יחד עם ד׳ר גוטהייל, ד׳ר סטיפן ס. וויז ואחרים על קול-הקורא שהוציאה „אגודת הציונים בניו-יורק וסביבותיה” לקראת ועידתה הראשונה בשנת 1898.

לולא עקשנותו של רוונצווייג היה שרהזון מוכן להפסיק את הופעת „העברי” לא פעם אחת. רוונצווייג המשיך כעורך בפועל וטיפול בעתון לאחר יום עבודה קשה בהוראה ובפרנסות אחרות. אף-על-פי שהחומר היה דל השתדל לשפר את העתון ולעשותו שווה לכל נפש.

רוונצווייג הביע את דעותיו לא במאמרים ראשיים או בפובליציסטיקה אלא במדורו „השקפה כללית” — בפרוזה וגם בחרוזים. בדרך כלל, ניהל מלחמה נגד תנועת הריפורמה. בשנה ב׳ של „העברי” פנה ב„מכתב גלוי להרבנים המתקנים”,⁹¹ ובו קבל על התיקונים בעניני מילה לגרים, בתפילות ועוד. הוא כתב:

הסכלתם מאד רבני הריפורם בתקונים אשר אתם אומרים לעשות. לא נכחד גם אנחנו כי הריפורם כאשר הוא עתה דורש תיקונים הוא, קרבו מאד היהודים הריפורמים אל הנצרות וכפשע ביניהם. אך מי הם האשמים בדבר הזה אם לא אתם אשר הבאתם ילדי נכרים בהיכל ה׳? ... תחת אשר לכם עתה לטכס עצה כדת מה לעשות לחבב את היהדות על הדור הצעיר אשר לא ידע את ישראל ולעמוד בין היהדות והנצרות לעצור בעד התבוללות גמורה, תחת זאת הנה לקחתם קטורת זרה להעלות עשן לבל יראו בהדיחכם אותם מדת מורשתם. חדלו מדרככם הרעים רבני הריפורם, בעוד מועד, חדלו מתיקונים בטרם יהיו למעוות לא תוכלו לתקן עוד.”

(89) עיין „אגרות סופרים” בעריכת מלאכי, ביחוד מכתביו למאסליאנסקי מיום 18 יאנואר 1898 (עמ׳ קכ״ה) ומיום 2 יאנואר 1898 (עמ׳ קכ״ז).
(90) „העברי” שנה ח׳: גל׳ 36, 39, 40, תרנ״ה. ג׳ר הותקף ב„הפסגה”, שנה ה׳: גל׳ 42, כ״ד אב תרנ״ה, על-ידי אהרן יעקב רויז ועל-ידי שור בכלל עמדתו.
(91) שנה ב׳: גל׳ 8, כ״ח אב תרנ״ב.

בסאטירות ובמכתמים מתה רוונצווייג בקורת קשה על הריפורמה. אך כשמצא רב ריפורמי שנטה לעברית, השתדל לקרבו. מטעם זה הדפיס את מאמרי גוטהארד דויטש בעתונו. בנספחות ניתנים מכתביו אל דויטש בענין השיר „הדבורה“, שהכין לבקשתו, וכן מכתביו לרב הריפורמי מאכסימיליאן הלר מניו אורליאנס.

בהערותיו ב„השקפה כללית“ שלו התריע על אי-הסדרים בין יהודי אמריקה ועל הפירוד בין היהודים האשכנזים, שגררו במעלה העיר (דרי מעלה) ויהודי מזרח אירופה („דרי מטה“). הוא תבע מקוראיו שישתתפו בחיים האזרחיים של המדינה והדגיש את חשיבות השמירה על הנקיון בשכונותיהם. הוא הטעים את הצורך בהטבת החינוך ובאגודה לתמיכת הסופרים באמריקה.⁹²

רבות דיבר על הצורך בחיזוק בית ישראל באמריקה. במקום אחד הדגיש שאף כי עצת חובבי-ציון טובה היא, לא תוכל עוד לצאת אל הפועל. מטעם זה חשוב להגביר המאמצים לביצור החיים היהודיים כאן. „ישרש יעקב בארץ החדשה! סוכת ישראל הנופלת ברוסיא תבנה ותכונן מחדש על אדמת אמעריקא! אכן מה יהיה משפט הסוכה הזאת? התהיה ישרה כדת וכדין? אם לא תהיה למטה מעשרה טפחים וחמתה מרובה מצלתה? אל אלהי ישראל הוא יודע!⁹³

כאמור, היה החומר הספרותי ב„העברי“ בדרך כלל דל. רק לפעמים התרוממו משתתפי העתון מעל לרמה הנמוכה של „מאמריסטיקה“. לעתים תרמו מ. מ. דוליצקי ויצחק רבינוביץ דברי שיר. רוונצווייג היה מתרגם מאמרים שונים וכן היה כותב מאמרי מדע פופולאריים כדי למלא בהם את עתונו. הוא הוסיף לשמש כעורך בפועל עד סוף כרך ה', שנפסק עם גליון 25 (י' תמוז תרנ"ה).

לאחר הפסקה של כמה שבועות התחיל רוונצווייג להוציא את כרך ו' של „העברי“ כמו"ל וכעורך. את העתון, שיצא מעתה בצורה מוגדלת, קידמו דוליצקי ורבינוביץ בשירים בגליון הראשון (ערב ר"ה תרנ"ו). בשירו „לצאת העברי“ הודיע דוליצקי לקוראים העברים שלא נתן „ספר כריתות לעברית“ והוסיף:

הבה שיר חדש לאחי היחידים
בעברי החדש אשלח למנה,
שיהיו מעתה קוראיו התמידים
וישלמו במוקדם דוקא לשנה!...

(92) ראה „השקפה כללית“, שנה ב': גל' 19, כ"ג חשון תרנ"ג.

(93) שנה ב': גל' 21, ח' כסלו תרנ"ג.

רבינוביץ ברך גם הוא את רוונצווייג והשמיע לו את עצתו בדבר „העברי“ בחרוזים אלה:

ילד יולד לך, נולד על ברכיך!
„עברי“ שמו, אך לא תמול הוא לאחיך;
חלית, עמלת, נשאתו על כפים
עד אשר יוכל עתה עמוד על רגלים.
אך בצאתו השערה, היות עם פינו
איעצך אחי, שמעני הפעם!
הכניסו בברית של אברהם אבינו!
דבר לנו יהודית בטוב דעת וטעם.
מול ערלת לב סופרים ערלי לב ורוח
דבר עברית לעברים, לעם זו אהבת!...

קודם לכך שלל רבינוביץ את ערכו הספרותי של „העברי“⁹⁴ אולם כעת קיווה לשינוי לטובה. גם הלל מלאכובסקי וגוטהארד דויטש היו בין אלה שקידמו את העתון בברכה, ואמנם הוכנסו בו כמה וכמה שיפורים.

כאמור, היה רוונצווייג כותב לפעמים את השקפתו הכללית על דרך השיר. לעתים הרצה אף את קורות השנה לפי א"ב. פעם התלוצץ: „ההשקפה הכללית לא תעלה לפעמים יפה מפני ההשקפה השרטית שלנו“. בהזדמנות אחרת חרוז:

אהד הקוראים התאונן עלי באגרת,
כי השקפתי הכללית לפעמים נעדרת.
מה אעשה ואת רגליה דוחקים הפעם
דברי סופרים אחרים: דברים של טעם!

כדרך עורך עברי בישראל מימים ימימה פנה השכם ופנה לקוראיו, שישלחו את דמי החתימה ויתמכו בעתון. פעם חרוז:

איזהו קורא יקר למו"ל עברי?
כל שאינו סופר אך מונה.

בשנה ז', גל' 18 של עתונו, מיום כ"ו שבט תרנ"ז, פירסם רוונצווייג את ההודעה ש„האדונים שרהזאהן אשר עד הנה היתה להם עוד השתתפות בהעברי, משכו עתה את ידם ממנו ואין להם עוד חלק בו“. הוא הוסיף, שבמשך ארבע השנים שהוציאו את העתון ובמשך רבע השנה האחרון

(94) ראה מכתבו של רבינוביץ לרפאל גרושקין, מיום ג' חשון תרנ"ד, בנספחות על יצחק רבינוביץ איש קובנה.

שהשתתפו בהוצאתו הפסידו כ־3000 דולאר.⁹⁵ בעת העניקו לו „את האותיות והאבנים להדפסתו“. רוונצווייג סיים מתוך הודעה שהוא מוכן לשמש עורך בלי שכר גם להבא, אבל מכיוון שלא יוכל לשאת בהפסד פנה לקוראיו לתמוך בו.

מדי פעם בפעם היה רוונצווייג שואל „למי אני עמל“ אבל המשיך למשוך בעול מפני נאמנותו ליעודו העברי. פעם גילה את לבו בחרוזים הבאים⁹⁶:

זכרתי את הקוראים עברית המעטים
ומעטים עוד המשלמים בתוכמו.
והסופרים הרבים (כי סופרים כולמו),
הקוראים תגר ומדברים משפטים
עם העורך העושה במשפט עול...
זכרתי את הדאגה בכל שבוע
להספיק ולהשביע בקומץ ההכנסה
את ארי ההוצאה של ההדפסה,
ואת הלחץ — ולמי! ולמי! ומדוע
לא אשבור עטי על המבוע?
זכרתי כל אלה אך גם נזכרתי
כי לשפת עבר נדר גדרתי,
מיום על דעתי עמדתי,
וכאשר עבדתי — אבדתי.

רוונצווייג התמיד בהוצאת „העברי“ עד גליון 42 של כרך ח' (י' אב תרנ"ח). שבו הופיעה „מודעה רבה“, שהעתון נפסק לזמן־מה מפני רצון העורך להכניס בו שיפורים. רוונצווייג רבץ אז תחת עול ההוצאות ולא יכול להחלץ ממנו. עלה בידו לחדש את עתונו רק כעבור שלוש שנים לערך. אולם בינתיים עשה נסיון בהוצאת הירחון העברי „קדימה“, רשש חוברות ממנו הופיעו מיאנאר עד יוני 1899.

מה הניע את רוונצווייג להוציא את הירחון? בדבריו „אל הקוראים“ לא היה בידו לתת תשובה מספקת, שהרי כבר התנסה בהוצאת עתון עברי וידע מהו גורלו של עורך בישראל. אולם על מטרת הירחון אמר, שהוא מתכוון לקרוא בו לפלגות ולזרמים בעם, מן הדתיים ועד הסוציאליסטים

95) במכתב למשה גארסון, מיום 2 מאי 1895. כתב דוליצקי: „ועתה אני מאמין לשרהזאן, שיפסיד שמונה מאות דאלער ב'העברי' שהוא מוציא לאור — לשנה“ עיין „אגרות סופרים“, מאת א. ר. מלאכי, ב'התקופה' ל"ד—ל"ה, תש"י, עמ' 771. דוליצקי הביע את דעתו על היחסים בין ג"ר ובין שרהזון גם במכתב אחר לגארסון, מיום 24 דצמבר 1895. עיין שם, עמ' 780.
96) „במקום השקפה כללית“, שנה ח': גל' פ', ח' כסלו תרנ"ח.

והפועלים, שיתעוררו ויצעדו קדימה. הוא הביע את התקווה ש„כל המת־קדמים יקדמו פניו בתודה ולאות רצון ישלחו את דמי הקדימה“.

רוונצווייג בעצמו השתתף אך מעט בירחון אלא נתן בו מקום לדבריהם של סופרים מאמריקה ומעבר־לים. גם בנסיונו זה אין להכיר יד של עורך מנוסה. אם כי החוברות מעידות על מאמץ להניח מקום לסופרים בעלי השקפות שונות, מן הוותיקים ועד החדשים, ולדון בענינים שעמדו אז ברומו של עולם, כגון החינוך, הלאומיות, תולדות היהודים באמריקה, דברי תורה ואגדה ועוד, הנה דברים של טעם ודברים תפלים משמשים בערבוביה בעתון. בכל זאת ראוי רוונצווייג לשבח משום שכניס מספר גדול של סופרים לאכסניה אחת. בין המשתתפים היו שמ"ר, א. ב. דובוויץ, מ. רייכרסון, י. ל. זוסניץ, א. הרכבי, א. ב. אהרליך, י. רבינוביץ, מ. מ. דוליצקי, ק. לויאס, ש. יודיסאן ועוד. מסופרי אירופה הדיפסו את דבריהם בעתון מ. י. ברידציבסקי, ש. מנדלקרן ועוד.

עד כמה שרוונצווייג היה קשור בכל נימי נפשו לעברית יש לראות מן הצעד שעשה בחידוש „העברי“, כרך ט' (כ' סיון תרס"א). בפנייתו „אל הקוראים“ בראש העתון המחודש הביע את אמונתו שעל אף הנסיונות המרים שבהם נתנסו, אחרים הוא עצמו בהוצאת עתונים הרי „יש מקום ושעה לכל הפחות למכתב עתי אחד בארץ הזאת. ואם אחדים, ובתוכם גם אני לא הצליחו בזה עד עתה אין זה אות כי המלאכה הזאת היא מלאכה שאינה צריכה לגופה של אומתנו בארץ הזאת“. הפעם כלל במט־רות העתון את טיפוח הרעיון הלאומי והאהבה לארץ הקדושה. בה בשעה הבטיח לדרוש את שלומה וטובת סדרי ממשלתה של הארץ הזאת. „יען כי מקום יש בלב לשתי אהבות מבלי אשר תצרור האחת את השניה“...

בכמה מן המאמרים שכתב רוונצווייג בכרך זה של „העברי“ נתן ביטוי להשקפתו על העתונות והספרות. הוא שאף להכניס שיפורים בעתונו, במכתב פרטי שהוא כללי,⁹⁷ שכתב לא. ל. הירשאוויץ בפיטסבורג, התלונן על טיב החומר שסופרי „העברי“ היו ממטירים עליו — מאמרים בשאלות החינוך והרבנות שכבר נידושו. הוא הודיע: „לא אוכל למלאות כל חללו של העברי אך ורק במאמרים מהמין הזה, כי חפץ חיים אנכי, חפץ אני דברות של חיים מסופרים חיים ובעד עם חיו“

רוונצווייג הטיף מוסר למשתתפי „העברי“ בדברים האלה: „לו ידעו והבינו סופרינו העבריים... לעזוב את הדרך הכסל הכבושה לסופרי ישראל

97) שם, גל' 22, כ"ו חשוון תרס"ב.

מאז לדרוש אל המתים בעד החיים, ותחת מאמרי נשיאים ורוח הביאור גשם נדבות להעם או בלי ספק הביאו להעם תועלת... הוא הוסיף שעל אף מאמציו, עתונו „מלא וגדוש במאמרים מפשטים, מאמרי רוח הרחוקים מן ההווה... אם באמת ובתמים אנחנו חפצים לתת ניר לשפתנו הקדושה בקרב עמנו בעת הזאת ובמקום הזה עלינו הסופרים המאספים והחלוצים לבחור בחיים...”

כאן, במכתבו זה, השמיע רוונצווייג בעצמו דברי בקורת כדרבנות על עתונו. הוא רצה להעלותו לרמה גבוהה יותר, אולם הסופרים המשכילים לא היו מסוגלים לשנות את טעמם.

רוונצווייג המשיך לתת בכל גליון את מדורו הקבוע „השקפה כללית” ובו באו מלבד הערותיו וחרוזיו גם פתגמים וחיידודים קצרים. העורך נאבק על קיום העתון ומעידות על כך קריאותיו התכופות לעזרה. כדרכו תוך כדי הלצה, את הפסוק „דורש דמים אותם זכר” פירש כך: „מו”ל העברי דורש דמים מאוד והוא זוכר ומוזכר את החותמים לשלוח דמי החתימה.”

במאמר ראשי בשם „על פרשת דרכים”⁹⁸ עשה רוונצווייג „חשבון הנפש והשבון הממון” וסיפר על המשבר בו נתון עתונו. הוא התלונן שאין נחת למו”ל עברי לא רק מקוראיו אלא גם מסופריו. זהו אחד מן המאמרים המועטים שבו הגביר רוונצווייג את רוחו הנכאה על רוח-התקווה שעמדה לו כל הימים. הוא מספר שהיו ימים שאפשר היה לקוות שיתרבה מספר הקוראים וההציונות תעזור לחייוק העתונות. אולם הציונים עוד קלקלו יותר. הוא מאשימם ש„הם המה כרו קבר להשפה העברית וספרותה בארצנו”.

רוונצווייג התודה לפני קוראיו בלשון זו: „זה כחצי שנה הנני מוציא לאור את העברי. השקעתי בו ממון של אחרים וכוח ומוח כולו שלי. הייתי אני בעצמי המו”ל. העורך, המגיה, מנהל החשבונות, המריץ אגרות, המביא מודעות, הגובה כסף, המושך בקרון את האותיות המסודרות מבית הסיודור לבית הדפוס, הכותב את האדרעסען והמוביל את הגליונות לבית הדואר”. כעת הוא עומד על פרשת-דרכים ושואל, אם להמשיך או לחדול?

לאחר הפסקה של שלושה שבועות חרז את החרוזים האלה⁹⁹:

העברי לא גווע ולא מת

אך המו”ל לא יכול אותו תת

98 שם, גל' 23—24, ד' וי”א כסלו תרס”ב.

99 שם, גל' 25, ג' טבת תרס”ב.

יען כי לכל זמן, אך אין עת
אשר קוראי עברית יאבו תת.
המו”ל לא יחפוץ במות המת
והקוראים אם ייטיבו משאת.

שבועיים לאחר מכן, בגליון 27, מיום כ”ב טבת תרס”ב, פנה בקול-קורא לכל חובבי שפת עבר „לעזור בהוצאת העברי המפרפר בין החיים והמות”. בקול-הקורא שנקרא בשם „למה נגרע”, סיפר על דרכו הארוכה כעורך:

„אני הגבר ראה עני בהוצאת לאור מכתב עתי בשפת עבר בארץ הזאת. נפתולי אלקים נפתלתי ולא יכלתי להעמיד את מה”ע הזה על בסיס נכון עד עתה. יודע אנכי כי רבים מכם יאמרו לי שלא יצאתי ידי חובתי, כי הקולר תלוי בי, עקב אשר העברי לא מלא תעודת מכ”ע לאומי וספרותי כראוי ונכון. וגם אני מודה שטענתכם זאת אמת היא. במי האשם? ...אם אין קמח אין תורה. לא חולה הדרקון אנכי, קוראים יקרים, כי חולה אהבה לשפתנו וכל מה שטרחתי עד עתה לא טרחתי אלא בשבילה”.

רוונצווייג הוסיף, שאילו היו יודעי העברית עושים חובתם אפשר היה לקיים עתון עברי יומי. הוא הודיע על יסוד אגודה בנ”י בשם „מחזיקי העברי”. אולם מן האגודה הזאת לא צמחה ישועה לעתונו, וכעבור שבועות אחדים נפסק כרך ט’ של „העברי” עם גליונו ה-30 (ט”ו שבט תרס”ב).¹⁰⁰ רוונצווייג ניסה את נסיונו האחרון כעורך בהוצאת „הדבורה — ירחון עברי מוקדש לספרות היפה, לבקורת ולמליץ דבדיחותא”, שעשר חוברותיו יצאו בשנת תרע”ב. ב„מסירת מודעה אל הסופרים ואל הקוראים” הסביר, שתעודת העתון היא „לתת דבש לישרים ועוקץ לנבערים”. רחנ” צווייג הדגיש שניגש להוצאת עתונו על דעת עצמו ומשום „כפיה שכפני השד הידוע אשר עליו נאמר רוח הוא באדם” גמרתי בלבי להוציא את הדבורה לאור.”

100 על תולדות „העברי” עיין: א. ר. מלאכי, „לתולדות העתונות העברית באמריקה”, „התורן”, כרך א’: חוב’ ה, תרע”ד, עמ’ 220—225; הנ”ל, „שבועים וחמש שנה לעתונות העברית באמריקה”, ספר השנה ליהודי אמריקה, כרך ח—ט’, תש”ז, עמ’ 668—669; הנ”ל, „עורכים עברים באמריקה”, „הדואר”, שנה כ”ו: גל’ כ”ט, ד’ סיון, תש”ו. עיין גם מ. ז. רייזין במאמרו „לפני ארבעים שנה בניו-יורק”, כנ”ל, ובספרו „מספר חי”י, כנ”ל. בספרו האנגלי „היסטוריה של הספרות היהודית”, כרך ד’, הוצאה שניה, 1947, הוסיף מאיר וואכסמאן „סקירה על העתונות העברית באמריקה”, ובעמ’ 1299 נחן הערכה קצרה על „העברי”.

רונצווייג נגע בעוד נקודה אחת שיש בה כדי להסביר את מטרות. באותם הימים הופיע בעריכת ראובן בריינין השבועון „הדרור“, שהיה כלי-מבטא לסופרים מבעלי המהלך החדש. רונצווייג, שהיה נגד המרחיבים הדגישים, שפת „הדבורה“ תהיה צחה וקלה להבין, עברית פשוטה בעד עברים פשוטים, בלי תערובת של מלים וניבים חדשים שנטעו בה מרחיבים מחריבים בזמן האחרון להשבייתה מטהרה... בחוברת השניה יצא במאמרו נגד בריינין, שבפרוספקט ל„הדרור“ הביע את דעתו לשלילה על העתונות העברית באמריקה והאשימה בהרחקת הקוראים. רונצווייג שאל „במי האשם?“, וטען שעשה כל מה שביכולתו כדי להעמיד את עתונו על הגובה. לאחר שנכשל „הדרור“ הודיע רונצווייג שעתונו הוא כעת „בן-יחיד“ ומשום כך הוא ראוי לתמיכה מיוחדת.

את תכונת עתונו הסביר רונצווייג עוד בחוברת הראשונה בחרוזים אלה:

לא אם בישראל קמתי דבורה,
לא אשת לפידות, שופטה את דורה.
כי בריה קלה מטוב לב לוצצת,
נותנת צוף בשגם עוקצת.

רוב משתתפי „הדבורה“ היו מן המשכילים, שמילאו את העתון בדברי בדיחה ואף בדברי הבאי. אולם אנו מוצאים בדפי העתון גם שמותיהם של כמה סופרים צעירים כמאיר מוהר (ר' שמלאי), האחים ריינין, א. ר. מלאכי ודניאל פרסקי.

רונצווייג בעצמו השתתף בעתון בחרוזים ובמכתמים, שעל כמה מהם עמדנו בפרקים הקודמים, ובדברי בדיחה. כמורכן הדפיס את „ילקוט גרשוני“ על סדרת השבוע ודברי פארודיה. כבר ציין דניאל פרסקי ש„העתון הזה הוא באמת יחיד במינו לא רק באמריקה אלא גם בכל העולם, זהו הירחון העברי היחיד, המוקדש להומור ולסאטירה“.¹⁰¹

רונצווייג העורך נפרד מעל קוראיו מתוך הומור וליצנות. מטרה נעלה היתה תמיד לנגד עיניו — לתת ניר לספרות ולעתונות העברית באמריקה ולשמור על רציפותן. אף כי בהשקפותיו נמנה עם „המהלך הישן“, הגדיל לעשות בכמה וכמה מקצועות ספרות. בתולדות הספרות העברית באמריקה שמור לו מקום של כבוד.

101) במאמרו „פרשת ספרותנו החדשה באמריקה“, ספר היובל של הדואר, חרפיו, עמ' שכ"ד.

ו. נספח א': אגרות

המקורות לאגרות הם כדלקמן:

גוטהארד דויטש ומאכסימיליאן הלר — מאוסף הארכיון היהודי האמריקאני בסינסינטי.

חיים זאב סודאוסקי — מאוסף גנים בתל-אביב.

דוד פאניץ — מתוך „אלבום דוד פאניץ“, שנשמר בארכיון הציוני המרכזי בירושלים. מכתב לפאניץ מזאב שור הובא לעיל.

לגוטהארד דויטש:

א

New-York, March 1, 1894,
Prof. G. Deutsch, Cincinnati, O.

אדון נכבד!

מכתבך היקר מיום 21 לחדש העבר קבלתי בעתו ותסלח לי, אדוני, בטובך כי אחרתי עד עתה מתתי לך מענה עליו. יען לא חפצתי לראות פניך ריקם. וחכיתי עד אשר ינוח עלי הרוח לכתוב את המליצה אשר בקשת. והנני שולח לך את השיר „עורי עורי דבורה“ המונח בזה,² אשר שרתי להדבורה ליום מלאות לה ארבעים שנה לצאתה לאור; ואם לא „מליצה נאותה“ היא כאשר דרשת, תסתפק נא אדוני ב„מליצה שחותרה“. לא אדע עוד אם יש את לבבך לתת את מליצתי בהדבורה ככתבה וכלשונה או בהעתקה, ואם כבד ממך הדבר להדפיס בעירך שיר בשפת עבר ומנקד יכלתי להקל ממך בתתי את השיר בדפוס בניו-יארק ובשלחי לך דף-עופרת (פלאטטע) אשר השיר יהיה מחקה עליו.

כחובת הסופר מאלכסנדריה ששוטח:

Mordechai Levy, Alexandria, Egypt.

1) גוטהארד דויטש (1859—1921) שימש פרופ' להיסטוריה בהיברו יוניון קולג' מ'1891 עד יום מותו, ערך Die Deborah, בשנות 1900—1903 ובמשך כמה שנים היה חבר במערכת American Israelite, שיצא בעריכת אייזיק מאיר וייז, חיבר כמה ספרים, ביחוד במקצוע ההיסטוריה. כתב מאמרים מרובים ב„העברי“ (לפעמים בשם אבי"ב) והשתתף ב„הפסגה“, „לוח אחיעזר“ ב' ועוד, והיה מעורכי „אוצר ישראל“ ו„האנציקלופדיה היהודית האנגלית“. ראה עליו: י. בלון, האומה „גל" ד', 'אלול תרע"ה, וראובן בריינין, „כל כתבי“, כרך ב', עמ' 264—267, עיין גם:

Guido Kisch, In Search of Freedom, A History of American Jews from Czechoslovakia, London, 1949, pp. 91-92; UJE vol. III pp. 553-554.

2) שיר זה נדפס בעתון Die Deborah שנה 40: גל' 1, מיום 5 יולי 1894. השיר נדפס מחדש ב„העברי“, שנה ה': גל' 9, ח' כסלו תרנ"ה.

דרוש נא אדוני בשמי את שלום הרב החכם המפורסם וקן בית
הספרות ה' ד"ר ווייז³ נ"י.
ובזה הנני מכבדך ומקירך כל הימים.

גרשון ראזענצווייג

ב

New York, June 15, 1894

אדון נכבד ומאד נעלה!

היום שלחתי לכבודו על ידי יונייטעד עקספרעס את הפלאטע על
הכתובת של האמעריקן איוראעליט. שלמתי להמדיפס ולהעושה את רקועי
הפחים בס"ה \$ 2.50 ובעד המשלוח שלמתי \$ 0.25, ס"ה \$ 2.75.
אבקש את כבודו לשלוח לי גלינות אחדים מן הגליון אשר בו יודפס
שירי זה. כן אם יוכל כבודו להשתדל בעדי אצל המו"ל שישלח לי
את מה"ע "דבורה" חנם אין כסף על אדרסתי (כי אין כסף למשכיל,
כידוע) אהיה לו אסיר תודה ואתאמץ לשרתהו בכל אשר אוכל. עוד
ענין ספרותי לי אל כבודו, אך מדעתי כי טרוד הנהו כעת אניה זאת
לעת אחרת.

מכבדו ומקירו כערכו הרם,

גרשון ראזענצווייג

לחיים זאב סודאווסקי⁴

The Jewish Daily News
The Jewish Gazette

העברי

185, East Broadway.

א

ניו-יורק, 1894. מאי 14

ידידי המשכיל הצעיר והסופר המהיר ה' ח"ו סודאווסקי,
מאד השתוממתי לשמוע כי תתרעם עלי על המנעי מהדיפס אחד

(3) אייזיק מאיר וייז, נשיא היברו יוניון קולג'.
(4) חיים זאב סודאווסקי (ח"ו) שלח מכתבים ומאמרים ל"העברי"

משיקאגו. ממכתביו נדפסו ב"העברי": "קהלות ישראל בשיקאגא", שנה ג':
גל' 47, תרנ"ג; "על שוחרי שפת עבר", שם, גל' 50, אותה שנה; "על החברה
ציון", שנה ח': גל' 4, תרנ"ח; "על ציון ושוחרי שפ"ע", שם, גל' 6, תרנ"ח;
"מכתב משיקאגא", שם, גל' 16, תרנ"ח, ועוד. היה ממשתתפי השבועון
"יידישע וואכענבלאט", שיצא בשיקאגו. היה גם כתב "הצפירה" ובשנת 1893
(עמ' 999) פירסם בה מכתב על ג"ר מחבר "מסכת עמריקא".

ממאמריך, ולכן תמנע פרי עטך מהעברי, ואני ידעתי היטב כי כל
מאמריך שבו לידי באו בהעברי אחד לא נעדר. והנה אחרי חקירה
ודרישה היטב ראה זה מצאתי כי אחד ממאמריך היה טעון גניזה בהעסק
של ה' שרהזאהן הצעיר⁵ ויהי טמיר ונעלם מעיני עד היום. הנה אני
שולח לך את המאמר הזה ואם לא עבר זמנו ובטל ענינו תוכל לשלחו
אלי באיזה שנויים לפי הפצך ולפי חפץ הזמן המאוחר ואני אתנהו
בהעברי, כי האמת אגיד לך בלי שום חנף אשר מאמריך היו תמיד
חביבים עלי ורצויים לפני. — בנוגע להטינא אשר בלב ה' וויערניק⁶
עלי על אשר אחרתי משלוח את ספרי אליו נקיתי מפשע רב יען כי
כשלשה ירחים הייתי נוסע בערים ונודד מביתי, כאשר נודע לי אל
נכון וכמעט לא שלחתי לשום מ"ע מלבד הגאזעטען⁷ והפאלקסוועכטער⁸
אשר נתתי שם אחד מספרי בהיותי בפהילאדעלפיא — ואם כבר עוני
מנשוא לפי דעתו של ה' וויערניק מהראוי שיראה את תפארתו עבור
על פשע.

מכבדך ומקירך,

גרשון ראזענצווייג

ב

ניו-יורק, 2 יולי 1895

כבוד הסופר המהיר ה' חז"ס,

הנני שולח לך היום שלשה עקזעמפ'⁹ ממחברתי מ"ע¹⁰ כן עקזעמפ'
אחד שלחתי על האדדרעסע אשר כתב לי. אחרתי מלמלאות אחרי
פקודתו יען כי היה לי לחכות עד בוא אלי מאות אחדות עקזעמפ'
מרוסיא, כי החמש מאות אשר שלחו לי בתחלה נמכרו בעודן בכפי —
מדוע נסתם כל חזון מאתו בעד "העברי" ואיה איפוא אהבתו
לשפת קדשנו?

מכבדו ומקירו,

גרשון ראזענצווייג

(5) יחזקאל שרהזון, בנו של כתריאל צבי שרהזון.

(6) פרץ ווירניק, שהיה אז בשיקאגו.

(7) שבועונו האידי של שרהזון, שבו השתתף ג"ר.

(8) "דער פאלקס וועכטער", שבועון שיצא בפילאדלפיה בשנת 1893—

1894, בעריכת ברנארד האריס ויהאן פאליי. ג"ר השתתף בעתון זה.

(9) עקזעמפלארים.

(10) מסכת עמריקא.

ג

ניו-יורק, 8 אוקטובר 1897

ידידי היקר המשכיל הנכבד ה' ח"ו סודאווסקי.

במכתבך לה' יחזקאל שרהזאהן הבעת חפצך הטוב לעשות למעני, כלומר: למען העברי, בעיר מושבך. הנני אסיר תודה לך על החפץ הזה ואצרף את המחשבה הטובה למעשה. ראשית דבר אודיעך, כי העברי מאז נואלתי להוציאו לאור על חשבוני שמני לעבד נמכר חנם ויאכל אכל גם את כספי, אשר בעמל הרבה ויגיעת בשר השתכרתי במקום אחר, זה כשנה תמימה אשר השלשתי מעותי, או יותר נכון, כחותי, שלישי בפרקמטיא שלישי במזומנים ושלישי בקרקע. בפרקמטיא כיצד: הייתי עוסק בכל דבר אשר יכולתי להשתכר על ידי מכירת כחותי ועתותי. במזומנים כיצד: הייתי מורה או מלמד פשוט בת"ת¹¹ ועבדתי שם ארבע שעות ביום להורות קדיש וקדוש לששים תלמידים מדי יום ביומו בעד שקלים אחדים מזומנים אשר אקח במשכרתי. והשלישי בקרקע אינו צריך באור, כי ממילא מובן שהוא בהעברי. שוה נא בנפשך אם אחרי עמל ויגיעה של עשר ושתיים עשרה שעות ביום היה לי להיות גם מר"ל ועורך סופר ומזכיר, מגיה וגובה כסף והכל רק אני ולא אחר, אני ולא שליח, ומה חלקי מכל העמל הזה? כעס ומכאובים בכל עת אשר עלי לשלם בעד ניר, בעד הדפסה או להבחור הזעזער. והנה המצב הזה אשר אני בו גלוי וידוע היטב לה' וי' שור, כי היה פה וראה בעיניו, והוא יודע ג"כ כי לולי אחוז הדוב אותי כי עתה לא אחזתי את הדוב אף רגע, ובכל זאת הוא הולך עתה לחר"ל¹² את הפסגה, להרע לנפשו ולהרע לי, וכל זה הוא רק כי הוא רואה חלום באספמיא כי מחובבי ציון יושע תשועת עולמים, או משום שמצא שוטה החפץ להניח מעותיו וכחותיו על קרן הצבי. כאשר הגדתי לך, אני אינני אוהז את הדוב, אך הדוב אוהז אותי ועל כן אנוס אנכי לעמוד ולהחזיק בהעברי, ולא יפול לבי עלי מפני ה' שור, כי כבר אתמחי גברא לבונה פסגאות ומחריבן, ולא עוד אלא שלא אכעוס ולא אתרעם עלי, כי כל דרך איש ישר בעינו, אך כל דבר הנוגע להתחרות אעשה, לכל אשוב דך נכלם. — ראה הגדתי לך את כל לבי חלף הבטחתך לעשות לטובתי ולטובת העברי. ועתה אבקשך לעזור לי מעירך במכתבים ובמאמרים. היה נא אתה הצופה בשיקאגא והודע לקוראי העברי מכל הנעשה שם בעולם

(11) בתלמוד. תורה.

(12) להוציא לאור.

היהדות והלאומיות. ואם תוכל לדבר על לב הסופר הנכבד ה' זאלאטקאף¹³ לתת לי איזה מאמר ולהסיתו ולהדיחו לזה תברכך נפשי. אני בקשתי ממנו במכתב ולא נעניתי עוד. כתוב נא לי ג"כ את אדרסתו. ה' יחזקאל שרהזאהן שלח לך מודעה בעד העברי לתתה בהוואכענ' בלאטט¹⁴ ואקווה כי תתננה במקום הנראה לעינים.

אוהבך ומוקירך,

גרשון ראזענצווייג

למאכסמיליאן הלר¹⁵

Memorandum
Jan. 7, 1895
Rev. Dr. Max Heller
New Orleans, La.

א

אדון נכבד ונעלה! מכתבך היקר בצרוף תויהדואר על סך חמשים סענט קבלתי, ומאד עלו לבי בשמעי מפי גבר נעלה ורם כמוך כי שירי ומכתמי מצאו חן בעיניך. קוראי השפה העברית מעטים בארץ הזאת ומוקירי השירה העברית על אחת כמה וכמה, ובשמעי מפי אחד מאלף הקוראים כי פעלי יפיק רצון מאתו ויאשר פעלי ועמלי, תתן זאת אומץ בלבי לצעוד הלאה על דרכי דרך שפת קדש וספרותה אשר בחרתי לי. ספרי „שירים, משלים ומכתמים“ תקבל ע"י הדואר. אם יש את נפשך אדוני לכתוב מה בשפת עברית בעד העברי אקבל ברצון. כן תוכל לכתוב אנגלית ואשכנזית ואני אעתיק על שמך כי הרעיון לי עיקר והשפה טפל.

מכבדך ומוקירך,

גרשון ראזענצווייג

(13) ליאון זולטקוף (1865—1938), עורך „דער יידישער קוריער“ בשיקאגו.

(14) השבועון האידי בשיקאגו שחז"ס השתחף בו.

(15) מאכסמיליאן הלר (1860—1929) היה רב ריפורמי. משנת 1886 היה

בניו אורליאנס ושימש שם רב יותר מארבעים שנה עד שמשך את ידיו מכהונתו

בשנת 1927, היה נשיא המועצה המרכזית של רבנים אמריקניים בשנות 1909—

1911 והיה פעיל בעבודה הציונית. היה סגן-נשיא ההסתדרות הציונית באמריקה

משנת 1911 עד מותו. ערך את עתון New Orleans Jewish Leader,

1897—1896, השתתף ב„אמריקאן איוראעליט“. עיין עליו: Guido Kisch, In

Search of Freedom, p. 91; Saul I Teplitz, "Rabbi Max Heller,"

Congress Weekly, Jan. 25, 1960, UJF vol. V p. 309.

— ב —

New-York, Sept. 24th. 1897
Rev. Dr. Max Heller
New Orleans, La.

אדון נכבד ומאד נעלה!

מכתבך היקר בא לידי ושבעתי ממנו רב ענג בראותי כי חובב שפתנו אתה בכלל וחובב את „העברי“ בפרט. ובכן הנך אחד מבני העליה המעטים שעלו מבית המדרש הסיניסאטי וחבת שפת עבר איננה חבה יתירה להם. האמינה לי, אדוני, כי אינני קנאי ולא לבוא בטרונאי עם הרבנים הרפורמים כל חפצי ובכל זאת נאלץ אנכי לאמר עליהם: „כמקולקלים שבהם עשיתם כמתוקנים שבהם לא עשיתם“. כי רבים הם החובבים שפת עבר בין כהני הנוצרים מאשר בין הרבנים הריפורמים בתוכנו. הנני מדבר זאת מהנסיון אשר לי מהמה"ע העברי האחד אשר אני מטפל בו. סוף דבר, אותך אדוני ראיתי כיוצא מן הכלל על כן יקרת בעיני והנני מכבדך ומוקירך.

Gerson Rosenzweig

לדוד פאניץ¹⁶

א

N.Y. Aug. 23, 1897

אדון נכבד ונעלה!

אבקשהו להשתדל לטובת העברי כפי אפשרו, והעיקר לגבות מאת החותמים הישנים את מחירו המגיע לי, כי הנני כיום במצוק גדול. יען כי אין קומץ ההכנסה משביע את ארי ההוצאה. זה שמונה ירחים הנני מוציא לאור את העברי מבלי קבל ממנו כל שכר לפעולתי ועיני נשואות רק אל העתיד. אך כבר כלו כל הקצין ומה כחי כי איחל? מלבד עמלי הרב הוצאתי במשך העת הזאת עליו כמאה וחמשים ר"ט¹⁷ אשר הנחתים על קרן הצבי, ואיני רואה עוד חצי תאותי בידי, כי לכל הפחות תשא ההכנסה בד בבד עם ההוצאה עליו. למשל, בעיר באלטימור יש לי כשלשים חותמים וזה שמונה ירחים שלחתי להם את העברי ולא קבלתי דמי החתימה עד עתה רק מאחד מהם, והוא מאת ה' אבעל¹⁸, ואיככה

(16) עיין עליו בהערה 114 לאגרות זאב שור.

(17) רייכסטאלער.

(18) שניאור אבעל (1871—1925) היה אחד ממיסדי ההסתדרות הציונית באמריקה. בא לבאלטימור בגיל 21 והצטרף לשורת חובבי ציון. כשהיה שם השתתף ב„הפסגה“ אחריכך עבר לניו-יורק והיה עורך „דאס אידישע פאלק“, בטאונה של ההסתדרות הציונית באמריקה. עיין עליו: Mordecai Rudensky, „Pioneers in Zionism“, V, New Palestine. Nov., 1950,

אוכל באופן כזה להוסיף אומץ על דרכי, בעת אשר אני עשיר בחרוזים ועני בוזוים. אקוה כי יעשה כבודו למעני ככל אשר יוכל להוציאני הפעם מן המיצר.

מכבדו ומוקירו,

גרשון ראזענצווייג

האדונים שרהזאהן וכן ה' גרינבלאט בעצמו הגידו לי, כי לא גבו מכל חותם בבאלטימור רק עד יאנואר 97. וכבר אמרו חז"ל החנוני נאמן על פנקסו.

ב

New-York, Sept. 5th., 1897

כבוד המשכיל הנכבד ה' פאניץ בבאלטימור,

מכתבו בצרוף השטר ביהודאר על סך 8.50 קבלתי. ייטיב נא להודיעני מאיזה חותמים גבה את מחיר העברי וארשום על חשבונם בפנקס. גם יודיעני נא מי ומי המה האומרים ששלמו לה' גרינבלאט. ברור לי הדבר שלא שלמו לו רק עד יאנואר שנה זאת. אך אם המה טוענים ששלמו לו על להבא הנה בכל אופן לא שלמו לו עד לימות המשיח. וכבר מלאה חצי שנה מיאנואר עד יולי, והיה השקל כסף אשר שלמו לגרינבלאט (לפי דברם) בסלוק המחיר עד יולי, ועתה עליהם לשלם מיולי עד יאנואר 1898 בעד חצי שנה.

המודעה בדבר הנדבות לי"א¹⁹ אתן בהעברי שבוע זה, כי לא יכולתי עוד לתתה בגליון הקודם.

מכבדו ומוקירו,

גרשון ראזענצווייג

ג

N.Y., Oct. 8, 1897

לידירי היקר המשכיל הנכבד ה' פאניץ,

ייטב נא להודיעני בפרוטרוט ממי גבה את הכסף בפעם האחרונה אשר שלח לי, ואם יכול לשלוח לי רשימה מכל האנשים אשר גבה מהם יעשה עמדי אות לטובה. הביללס אשר השיב לי כבודו שלחתיים לה'

(19) ישוב ארץ ישראל. ב„השקפה כללית“ שלו ב„העברי“, שנה ז': גל' 49 מיום י"ג אלול תרנ"ו, הזכיר ג"ר את מכתבו של פאניץ בענין כרטיסי הברכה לשנה טובה, שנתפרסמו על ידי חובבי-ציון ב„המליץ“. הוא כתב: „על כן מהראוי שכל החובבי ציון בארצנו שיחזיקו גם המה בהמנהג הכשר והיפה הזה ולשלוח ברכותיהם לר"ה בצירוף נדבותיהם להעברי“.

גרינבלאט והוא צועק ככרוכיא כי לא קבל מהחותמים האלה על להבא. אך אינו חפץ להיות הנושה עוד מאלה הטוענים שכבר שלמו, ואנכי אחטנה. בקרוב אשלח לכבודו ביללס בעד כל החותמים למן יולי 97 עד יאנואר 98, אם עודנו חפץ לשאת עליו טורח הסוכנות. במטותא מכבודו עוד הפעם לשלוח לי רשימה מאלה ששלמו לו למען אדע להיטיב את חשבונותיהם בברור.

ייתב נא לחשוב ג"כ את כסף הנדבות המעט הנמצא תחת ידי (כי אינני יודע כמה הוא) ואשלח לידו.

מכבודו ומוקירו,

גרשון ראזענצווייג

שלח נא לי פרטי הידיעות מהקונגרס בבאזעל אשר הביא הד"ר שאפער²⁰ משם.

ד

ידידי היקר ה' פאניץ.

New-York, Nov. 17, 1897

רצוף בזה יקבל בילס חדשים בעד החותמים הישנים וגם החדשים. גם אלה שבאו בטענה כי שלמו לה' גרינבלאט מראש לא יהיה (צ"ל תהיה) להם עוד כל טענה עתה יען כי השבונם הוא למן יולי שנה זאת עד יאנואר השנה הבאה. במכתבו כתב לי כי גבה מאת ה' בערנשטיין ולי אין חותם בשם זה בבאלטימור. יודיעני נא אל מי כוון, ואיטיב את חשבונו.

ישתדל נא לגבות את הכסף כי דרוש הוא לי במאד מאד, כי בשגם לא יכול ה' שור להרע להעברי בהרבה, יען כי מצבו מבלעדי זה היה ברע. בכל זאת קפח מעט את עסקי. וצר לי מאד עלי וגם עליו כי שנינו יגעים לריק ומולידים לבהלה.

אוהבו ומקירו,

גרשון ראזענצווייג

(20) שבתי (שאפסל) שאפר (1862—1932), רב בבאלטימור, ציר לקונגרס הציוני הראשון. משנת 1893 היה בבאלטימור ועמד שם בראש חבת ציון. השתתף אחר-כך כציר בקונגרס הציוני החמישי והיה סגן-נשיא הפדרציה הציונית באמריקה. עיין עליו: „ספר הקונגרס“, תש"י, עמ' 394; יעקב צוזמר, בעקבי הדור, עמ' 144—145.

ה

N.Y., Dec. 17th. 1897

כבוד הנכבד ה' פאניץ,

אבקש מכבודו להחל לגבות בעד העברי כפי החשבונות אשר שלחתי לו זה כבר, כי השעה דחוקה לי כעת מאד וגם מעט הכסף אשר יגיע לי מהחותמים בבאלטימור דבר גדול הוא לי.

מכסף הנדבות בעד ישוב א"י ימצא תחת ידי

1.00 מכבר כפי שכתב לי כבודו

2.50 מה' עדעלמאן קייפ קאלאני סויטה אפריקא

.50 מה' משה הכהן רייכערסאן

4.00 בס"ה

וכאשר יגבה כבודו מהכסף אשר יבוא לידו ראשונה וייתב נא לשלוח לי רעסיטס מיוחדים בעד ה' עדעלמאן וה' רייכערסאן. מדוע לא יכתוב לפעמים מהנעשה בהחברה „ציון“ בעירו, כי האמת אגיד לכבודו אשר אני מוקיר את החברה הזאת ונותן לה את היתרון על כל החברות הציוניות בארצנו המרעישות עולם ואין עושות מאומה, ועד עתה לא ראינו מהן כל פעולה ממשית זולתי קול.

אוהבו ומכבודו,

גרשון ראזענצווייג

ו

N.Y., Jan. 14 1898

ידידי היקר!

מכתבך קבלתי. לפלא הוא בעיני כי בין אלה אשר בקשו ממך לחדול לשלוח להם את העברי ימצא גם הד"ר שאפער אשר עשה לו שם לחובב ציון גדול וגם ה' פיין²¹ הנודע לי לחובב שפת עבר. אבין מדעתי כי חלקת לשון רמיה עשתה זאת ואולי הביא להם איש עלי דבה רעה, על כן אבקשך לעשות עמי אות לטובה להודיעני אם תדע אתה מן זאת. אינני חס על החותמים האחדים אשר יגרעו ממספר חותמי, כי אינני תלוי בדעת חותמי ואינני עובד עבודתי על מנת לקבל פרס. כנודע לכל מכירי שאני עובד עוד שתי עבודות פרך למצוא לחם חקי

(21) ישראל פיין (1846—1929) היה סוחר בבגדים בבאלטימור שעסק בשירה. הוציא את הספרים: „נגינות בן יהודה“, תרס"ז, „מגילת איכה החדשה“, תרע"ז, ו„זמירות ישראל“, 1930. עיין עליו: Three Anniversaries in the Life of Mr. Israel Fine, Baltimore, 1921.

ואת העברי אני מוציא לאור מאהבה ות"ל²² כי הכנסתו עתה היא כפי ההוצאה. אמנם אינני חפץ שיאמרו עלי מה שאינני באמת. הנני חובב ציון אולי לא במדרגה נמוכה מה' שור וההבדל הוא רק בזה כי אני אינני מטיל עצמי על החברות והחברים של החובבי ציון.

אוהבך ומוקירך,

גרשון ראזענצווייג

בשבוע הזה שלחתי עוד להחותמים האלה את העברי ואם תכתוב לי לחדול וחדלתי.

ז

New-York, Jan. 28, 1898

ידידי היקר ה' פאניץ!

קבלתי את מכתבו היקר עם השלשה-עשר ר"ט אשר היו מונחים בו, ורב תודות לו על יגיעו ועמלו בעד העברי. יודיעני ממי קבל את הכסף למען אוכל להיטיב את חשבונות החותמים. גם ייטיב לקחת את הרעסיס מהחברה ציון²³, כי נחוצים המה לי. לבית הקריאה של החברה ציון הנני שולח את העברי ורשמתי על חשבונה 1 ר"ט תשלום לחצי שנה ועוד 1 ר"ט על חשבון ה' אבעל. להחותמים האלה חדלתי לשלוח את העברי: הד"ר שאפער, ה' פיין, ה' לאנדבראס וה' אידעלסאן, כי רצונם של האנשים האלה זה הוא כבודם, ומעולם לא הטלתי את עצמי על הצבור. לא ידעתי מי הוא זה משה יונה ברודע אשר בקש מכבודו להפסיק לו את משלוח העברי, אם זה ברודע המורה אשר מרחוב עקועטער או ברודע הרעוערענד אשר ברחוב גארד פראנט. הודיעני נא ואחדל משלוח גם לו. —

ובזה הנני מכבדו ומוקירך,

גרשון ראזענצווייג

ח

N.Y., May 21st 1899

אדון נכבד!

מדעתי כי קשה עליו הדבר לגבות בעדי מהחותמים על העברי אשר בעירו, בין מצד הטרח עצמו, ובין מצד האהבה ל"הפסגה" השוררת בעירו המקלקלת את השורה עד כדי לשנוא את "העברי" חנם. על

כן הסירותי היום מסבל שכמו ומסרתי את החשבונות לגבות בעדי לה' גינצבורג סוכן הפאלקס אדוואקאט, ומובטחני בכבודו, אשר מצאתי לאיש ישר ונאמן לפני, כי לא רק יסלח לי על עשותי זאת, כי אם גם ינחה את ה' גינצבורג בעצה טובה בדבר גביית הכסף ויעזור לו ככל אשר ידו מגעת. והנני נותן לו בזה תודה על כל תגמולוהי עלי ואשאר כמקדם מכבדו ומוקירך ואוהבו.

גרשון ראזענצווייג

ז. נספח ב': סוגיא דמנעלים

המיוחסת לר' גרשון הסנדלר (נ"י, 1893, 4 עמ')

מתנ"י. הקונה מנעלים לרגליו לא יקנה אלא ממי שהוא יודע בו שאינו רמאי, לפי שאמרו חכמים מרובה אונאה במנעלים מבכל הסחורות שבעולם.

גמ'. מנא הני מילי. אמר רב רצעני אמר קרא ותחש על מרמה רגלי ואין תחש אלא נעל דכתיב ואנעלך תחש: תניא מפני מה אמרו חכמים מרובה אונאה במנעלים מבכל הסחורות משום דבכל הסחורות אונאה דממון איכא אונאה דגופא ליכא, אבל במנעלים אונאה דגופא נמי איכא. אונאה דגופא מאי הוה? אמר רב תופרא לחיצה דרגלא דכל לשון אונאה לחיצה במשמע כדכתיב לא תונה ולא תלחצנו. ולחיצה דרגלא בחנוני תליא מלתא? והא תנן הקונה מנעלים צרים לרגליו נקרא חוטא, דכתיב ואץ ברגלים חוטא, ורב ביהן אומר עובר בלא תעשה שנאמר בלכתך לא יצר צעדך, מאי לאו דמתחייב בנפשיה הוה? אמר רב צעדיה הכא במאי עסקינן בלחיצה דמנעלים מוקשים כדתניא כיצד הרגל מועדת במנעל מוקשה מנעל צר וסנדל המסומר, ומנעלים מוקשים ודאי בחנוני תליא מלתא. תנא דבי רבי עקבא ביאו ונתחזיק טובא להאי תנא ינקאי שחס על ממונם ועל רגליהם של ישראל, מה עשה הלך וצד אלף אלפים תחשים ועשה מעורן רבי רבבות מנעלים רכים ונוחים לרגל ומוכרן בזול, אמר רב יחיפא כל ימי נכשלתי במנעלים שאינם מהוגנים עד דזבינא מסאני אוכמא בחנותא חדתא דבשוקא בראדוי מדינחא בסימנא ק"ם, ונתקיים בי ברזל ונחשת מנעלך: תניא גדול היה אותו היום שפתח רבי גרשון את חנותו כיום הגאולה, שנאמר על הגאולה ושלף איש נעלו, מיד נקבצה כל כנסת ישראל שבנויארק וקנתה מנעלים חדשים רכים יפים ומגוחצים לרגליה ובת קול יצאה

(פירוש בשולי הגליון).

מתנ"י. אלא ממי שהוא יודע בו שמכירו לאיש נאמן ולא יקנה ממי שאינו מכיר כלל מספק שמא רמאי הוא. לפי שאמרו חכמים, וחכמים עצה טובה קא משמע לן:

גמ'. מה"מ, דשכיחי אונאה לגבי מנעלים: אונאה דממון איכא, והקונה מן השוק עובר רק על בל תשחית דממונא, אבל במנעלים בל תשחית דגופא נמי איכא כדמפרש לקמיה: מאי לאו דמתחייב בנפשיה הוה, ואיזה אונאה שייך בזה: דנעלים מוקשים, שנעשו מעור קשה ושאינו מעובד כל צרכו ולוחצים את הרגל אף על פי שאינם צרים והחנונים קונים אותן מן האוקשין בזול ויש בזה אונאה: רבי רבבות מנעלים, תנא גזומא נקיט: מוכרן בזול, כי כל כוונתו היא לזכות את ישראל במנעלים טובים וחזקים ורכים: שאינם מהוגנים, שנקרעו מיד והלך יחף עד שלא הספיק לקנות לו מנעלים חדשים: בראדוי מדינא, איסט בראדוי בלע"ז: בטימנא קג"ס, והוא סימן טוב לפי שכל הקונה נעל קג"ס בטוח הוא שזכה במקחו נעלים טובים:

בית חלוץ הנעל

מודעה רבה

מר' גרשון הסנדלר

וזאת לפנים בישראל על הגאולה והתמורה לקיים כל דבר, שלף איש נעלו, ולחזק את מנהג אבותינו בידינו בפתחי חנות נעלים בנומר 143 איסט בראדווייא ואקרא למאהבי ומרעי ולכל אשר מנהגי אבותיו יקרים בעיניו, מהרו לבא אלי, ושלפו איש נעלו, וקנו לכם מנעלים חדשים, ולי תהיה הגאולה ולכם התמורה, ישנים בחדשים אשר יתקיימו לאורך ימים.

גרשון ראזענצווייג
143 איסט בראדווייא

פוק חמישי

יצחק רבינוביץ

איש קובנה - משורר היגון